

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАЧАЛНА И ПРЕДУЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА
КАТЕДРА „ПРЕДУЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА“**

Вероника Христова Козарева

**ВЪЗПИТАВАНЕ НА СОЦИАЛНО-ОРИЕНТИРАНО
ПОВЕДЕНИЕ В МУЛТИКУЛТУРНА СРЕДА**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд

за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“

Специалност: 05.07.01. Теория на възпитанието и дидактика (Предучилищна педагогика)

Научен ръководител:

Проф. д-р Димитър Гюров

София, 2015 г.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Предучилищна педагогика“ към ФНПП на СУ „Св. Климент Охридски“ на 9.12.2014 г. и е насочен за защита пред специализирано научно жури по научна специалност 05.07.01. Теория на възпитанието и дидактика (Предучилищна педагогика).

Дисертационният труд е с обем 311 страници, от които 229 страници са текст-изложение и 82 страници приложения. Структурата му включва увод, три глави и заключение. Библиографията включва 201 заглавия, от които 109 източници на кирилица и 92 на латиница. Включени са 9 приложения – описание на диагностични процедури и матрица за оценка на социално-ориентирано поведение; бланка-протокол от проведена диагностика; бланка с обобщена информация за група; декларация за информирано съгласие; съдържание на експериментален модел за възпитаване на социално-ориентирано поведение в детска мултикултурна среда и приложения към него; протокол за наблюдение на педагогическа ситуация от експерименталния модел; социално-педагогически профил на дете, участник в експериментална група; експертна карта за оценка на експерименталния модел и анкетна карта за проучване мнението на бъдещи предучилищни педагози. В дисертационния труд са включени общо 24 таблици, 51 диаграми и 12 фигури.

В увода на дисертационния труд е обоснована актуалността на проблема и е представена концепцията на изследването. Дисертацията е разделена на три глави. В първата е направена постановка на проблема на базата на литературен обзор по изследваната тема. Във втората глава са описани теоретико-експерименталните и организационни параметри на изследването. В трета глава е представен анализа на резултатите от изследването. В заключението са формулирани изводи и препоръки.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 29.04.2015 г. от 13:00 ч. в зала 213 на ФНПП, СУ „Св. Климент Охридски“, на заседание на научно жури в състав:

проф. д-р Димитър Гюров
проф. д-р Ирина Колева
проф. д-р Тиха Делчева
доц. д-р София Каракехайова
доц. д-р Петя Караиванова

Съдържание

1. АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА	3
2. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИЯТА	4
2.1. ГЛАВА ПЪРВА: ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА	4
2.1. ГЛАВА ВТОРА: ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ И ОРГАНИЗАЦИОННИ ПАРАМЕТРИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	9
2.3. ГЛАВА ТРЕТА: АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	15
3. АПРОБАЦИЯ	16
4. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	21
5. ОСНОВНИ РЕЗУЛТАТИ	22
5.1. РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЯ ЕКСПЕРИМЕНТ КАТО ОСНОВЕН МЕТОД НА ИЗСЛЕДВАНЕ.....	ГРЕШКА! ПОКАЗАЛЕЦЪТ НЕ Е ДЕФИНИРАН.
5.2. РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ДОПЪЛНИТЕЛНИТЕ МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ ...	ГРЕШКА! ПОКАЗАЛЕЦЪТ НЕ Е ДЕФИНИРАН.
6. ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ.....	34
6.1. Изводи.....	34
6.2. ПРЕПОРЪКИ	35
7. ПРИНОСИ.....	38
7. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ДОКТОРАНТА.....	39
8. РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК	41

1. Актуалност на проблема

Ранното детско образование е приоритет на Европейския съюз, залегнал в редица нормативни документи и стратегии, насочени към подобряване качеството и ефективността на образованието, насърчаване на равния достъп, социална кохезия и активно гражданство.

Като страна-членка на Европейския съюз, България адресира тези приоритети чрез имплементирането на педагогически модели в предучилищното образование, насочени към развиването на Европейските ключови компетентности.

Въпреки актуалната и релевантна на съвременните процеси нормативна база и педагогическа теория, в практиката все още се констатират дефицити по отношение на целенасочената подготовка на децата и младите хора за пълноценно и активно участие в социалния живот в унисон с класическите обществени ценности. Необходимо е педагогическата практика в България да продължи да се осъвременява в посока на изграждане на умения у децата за положителни нагласи към заобикалящия ги свят, като се обучават и се възпитават в познаване правата на всяка личност, в действено разбиране на собствена свобода, но и на свободата на отделния човек (Коларова, Ц., 2004).

Поради това образователната стратегия в предучилищното образование намира своята практическа реализация в направленията на:

- Интеркултурния диалог, разширяващ визията на образователните стратегии;
- Културно-образователната среда като условие за творческа изява на детето;
- Межкултурното взаимодействие като ориентация в процесите на гражданско възпитание;
- Професионално сътрудничество за национален и международен обмен на идеи и практики с цел гарантиране правата на детето в света (Русинова, Е., 2001).

Децата в предучилищна възраст следва да разберат правата си като част от правата на всички, а не спрямо правата на другите. Това включва: усвояване на знания и умения за ориентиране в заобикалящия свят, усвояване на умения за общуване с връстниците и с възрастните, за преодоляване на собствения егоцентризъм, подпомагане изграждането на идентичност на детето като член на семейството, жител на населеното място и гражданин на държава, знания за приятелство, добродетели, ценности и потребности, умения за вземане на конкретни решения в конкретни ситуации, включително и в конфликтни, умения за съвместно съжителство, нетърпимост към насилие, зачитане културите на другите етноси.

В този контекст, настоящото дисертационно изследване предлага концептуална рамка и експериментален модел за стимулиране развиването на социални и граждански компетентности в предучилищна възраст.

Моделът е в синхрон с целите на програмата за учене през целия живот, тъй като е насочен към насърчаване на личностното развитие на децата, активно гражданство, самосъзнание, адаптивност и социална интеграция. В неговата основа са залегнали личностно-ориентираният модел на взаимодействие, подходът, базиран на правата на детето и концепцията за единната социално-педагогическа система „детска градина-начално училище“, структурирана на базата на европейските образователни приоритети, сред които са и възпитаването на социално-ориентирано поведение и умения за межкултурен диалог.

2. Обща характеристика на дисертацията

2.1. Глава първа: Постановка на проблема

В първа глава от дисертационния труд се анализират възгледи на чуждестранни и български автори, изследвали педагогическото взаимодействие в предучилищна възраст, възпитаването на социално-ориентирано поведение и спецификата на образователна дейност в мултикултурна среда. В изложението се тръгва от общата картина на педагогическото взаимодействие в предучилищна възраст и неговите специфики. Разглеждат се теоретичните предпоставки за възпитаване на социално-ориентирано поведение в предучилищна възраст. На базата на анализ на научните източници се дава авторска дефиниция за социално-ориентирано поведение. Разглеждат се спецификите на педагогическото взаимодействие в детска мултикултурна среда. Първата глава завършва със систематизиране на ситуационните форми на възпитаване на социално ориентирано поведение.

При постановката на проблема, са анализирани основните характеристики на *педагогическото взаимодействие в предучилищна възраст* в контекста на европейските образователни приоритети. Изходна точка на анализа е виждането, че компетенциите на детето в европейското пространство се постигат в първите години от живота чрез осигуряване на наситени и ценни отношения в условията на образователните институции. Разгледана е същността на педагогическото взаимодействие в предучилищна възраст, целта и функциите на предучилищното възпитание. На преден план е изведен *личностно-ориентираният модел на взаимодействие*, разгледан в хода на неговото историческо развитие в световната научна литература (конструктивизмът на Ж. Пиаже, теорията на Л. Виготски за социокултурното развитие) и програмните документации в българското предучилищно образование (след 1993 г.). Специално внимание е обърнато на теорията за *педагогическото взаимодействие „дете-среда“* (Гюров, Д., 2002) като предпоставка за общественото развитие на детето в ранна детска възраст. Взаимодействието на детето със средата е разгледано във връзка с основните стадии на развитие на личността (З. Фройд, А. Петровски), със социалното научаване (Дж. Уотсън) и със социализацията (З. Фройд, К. Дюркхайм, Дж. Рупнарин). Социализацията на детето е по-подробно разгледана като процес и резултат от усвояването и възпроизвеждането на социален опит чрез общуването и дейността на индивида (Колева, И., 2009; Костова, Г., 2007; Вълканова, В., 2006; Гюров, Д., 2002, 2003, 2006, 2007; В. Борисова, 2001; Б. Ангелов, Л. Ангелова, 2006). Ориентирането на детето в околната среда в процеса на педагогическо взаимодействие е свързано с образователните зони, гарантиращи култура на поведение и подготовка за социалната роля „ученик“.

Педагогическото взаимодействие в предучилищна възраст е вписано и в идеята на проф. Д. Гюров за *единна социално-педагогическа система „детска градина – начално училище“*. Анализ на теорията е направен през призмата на европейските образователни приоритети. За целта подробно са анализирани нормативни документи, отразяващи европейските и национални образователни политики (Проектозакон за предучилищното и училищно образование от 14.02.2012; Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот; Стратегия Европа 2020; ЕСЕТ 2020 г.; Програма за развитие на образованието, науката и младежките политики в Република България (2009 – 2013 г.); Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищно възпитание и подготовка (2006 – 2015). При интерпретирането на нормативните документи специално внимание е обърнато върху начина, по който се регулира образователната дейност в мултикултурна

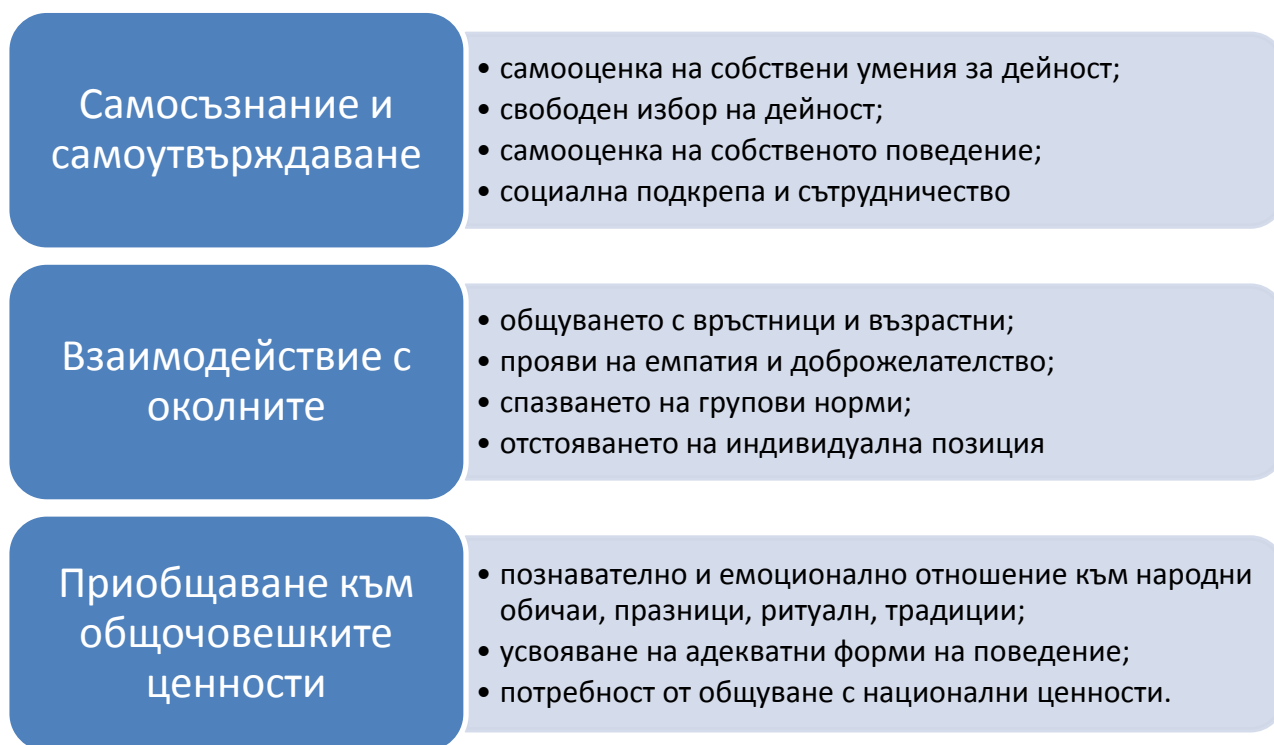
среда и стратегиите за интеркултурно възпитание в предучилищна възраст. Интегрирането на предучилищна и начална училищна степен в единна социално-педагогическа система, структурирана на базата на европейските образователни приоритети, сред които са и възпитаването на социално-ориентирано поведение и умения за межкултурен диалог, е разгледано като предпоставка за поставяне основите на качествено образование в контекста на обучението през целия живот.

В следващата част от първа глава са анализирани *теоретичните предпоставки за възпитаване на социално-ориентирано поведение в предучилищна възраст*. Разгледани са основните характеристики на *позитивните подходи*, които целят изграждането у децата на такива компетентности, които да осигурят пълноценното им участие в живота на общността (Scott, T.; Nelson, C., M.; Liaupsin, C. J., 2002; Smith, D.; Sandhu, D., 2005; Shonkoff, J. P.; Phillips, D. A., 2000). Направен е анализ на компетенциите, пряко свързани с възпитаването на социално-ориентирано поведение. (Гюров, Д.; Guerra, N; Bradshaw, С.). Възпитаването на социално-ориентирано поведение е вписано в рамката на основните цели на предучилищната подготовка. Неговото нормативно дефиниране е потърсено в очакваните образователни резултати по направление Социален свят в края на предучилищния етап. В тази връзка е направен е анализ на Програмата за подготвителна група/подготвителен клас на МОН и Наредба № 4 от 18.09.2000 г. за предучилищно възпитание и подготовка.

Специално внимание е отделено на възпитанието в предучилищна възраст, разгледано като организиран процес на прогресивно усъвършенстване на социалните, познавателни, емоционално-волевите, естетико-художествените, двигателно-практическите и моторните качества на детето (Гюров, Д., 2003, 2006, 2008; Пенев, Р., 2006; Гюрова, В., 2007, 2009; Dorman, H.; Dorman, С., 2006). Комуникацията и социализацията са открити като ключови моменти при възпитанието на децата от предучилищна възраст. Изграждането на социално-ориентирано поведение е интерпретирано в тясна връзка с изграждането на социалната и комуникативна компетентност. *Социалната компетентност* е дефинирана като многомерен конструкт, който обединява когнитивни способности, поведенчески способности, емоционална регулация, мотивация и очаквания. (Guralnick, M., 1990; Kostelnik, M. J.; Whiren, A. P.; Soderman, A. K.; Stein, L. C.; Gregory, K., 2006; Katz, L. G.; McClellan, D. E., 1997; Hamre, B.; Pianta, R.; Mashburn, A.; Downer, J., 2012). Социално-ориентираното поведение се разглежда във връзка с усвояването на ефективни модели на комуникация, а оттам и с *комуникативната компетентност* (Ангелов, Б., 2005, 2008; Ангелов, Б., Ангелова, Л., 2006; Warren, S., 2000). От тази перспектива са разгледани овладяването на езика и развитието на речта като дейности, свързани с изграждането на социално поведение в предучилищна възраст и реализиране на педагогическо общуване при създаване на необходимите предпоставки за пълноценното развитие на детската личност (Pentcheva, M.; Shopov, T., 1999; Krashen, S. D., 2002; Guralnick, M.; Paul-Brown, D., 1984; Kies, D., 1995; Здравкова, С., 1996; Ангелов, Б., 2006, 2008; Вълканова, В., 2006).

Изложението на първа глава продължава дефинирането на същността на социално-ориентираното поведение. Анализирани са някои научни теории, свързани с адлерианската и позитивната психология (Adler, A., 1930, 1997; Sweeney, T., 1989; Raver, C. C.; Knitzer, J., 2002; Ansbacher, H.L.; Ansbacher, R. R., 1967; Montagu, A, 1981.; Maslow, A. H., 1970; Hirsch, P., 2005; Sheridan, S.; Knoche, L.; Edwards, C.; Bovaird, J.; Kupzyk, K., 2010), както и съвременни научни постановки в областта на българската предучилищна педагогика (Гюров, Д., 2002, 2003, 2006, 2010; Гюрова, В., 2009; Пенев, Р., 2006; Факирска, Й., 2011; Вълканова,

В., 2006), водещи към дефинирането на понятието „*социално-ориентирано поведение*“. В резултат на анализа, изграждането на социално-ориентирано поведение се разглежда като процес, при който следва да бъдат активирани в комплекс готовностите и компетентностите на детето в следните направления:

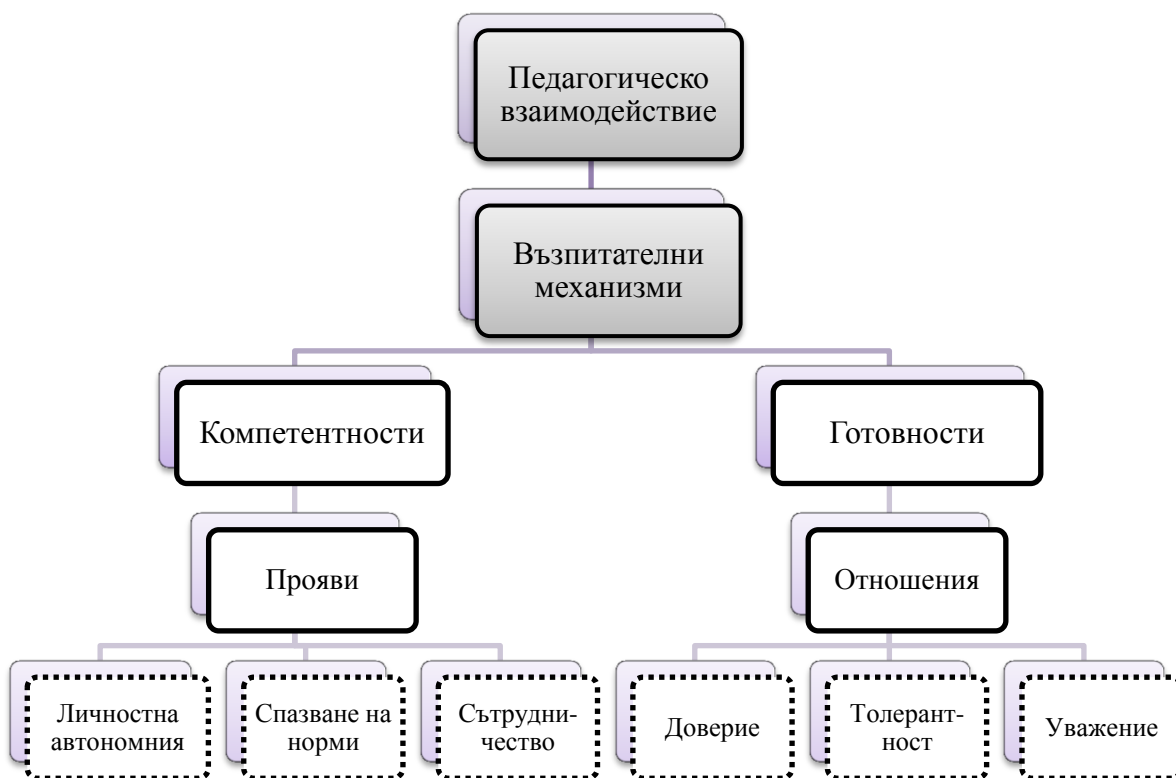

Фигура 1. Направления на социално-ориентираното поведение

На базата на проучените теории, тенденции и нормативни документи, за целите на дисертационното изследване е изведена **авторска дефиниция**, на която почива последващото емпирично изследване.

Според авторската дефиниция *под социално-ориентираното поведение се разбира система от прояви на личностна автономия, спазване на социално-утвърдени норми на живот и сътрудничество и от отношения на доверие в себе си и света, толерантност и уважение на културни и национални ценности. Педагогическото взаимодействие в детската градина се възприема като благоприятстваща среда за активиране на възпитателни механизми, които изграждат и развиват компетентности, водещи до съответните прояви и готовности, изразени в съответните отношения.*

Формулировката може да се представи схематично чрез следните триадични комплекси:

Фигура 2. Схематично представяне на дефиницията за социално-ориентирано поведение, залегнала в дисертационното изследване

В следващите секции от първа глава, компонентите на социално-ориентираното поведение са разгърнати по-подробно. Всеки отделен конструкт и съставляващите го елементи в системата на социално-ориентираното поведение са дефинирани като изходна база при концептуалното структуриране на експерименталния педагогически модел и изследователския инструментариум за неговото апробиране в практиката.

Изложението на първа глава продължава с анализ на педагогическото взаимодействие за възпитаване на социално-ориентирано поведение в детска мултикултурна среда. На първо място се разглежда *подходът, базиран на правата на детето*, който оспорва традиционния възглед, че децата са неспособни да изразяват валидни и ценни възгледи за света около тях и придава особено значение на зачитането на техните потребности и мнения (Коларова, Ц., 2004; Колева, И.; Попова, Л., 2003; Колева, И.; Легурска, М.; Цветанова, Л., 2001; Дерменджијева, Д., 2010; Гюрор, Д., 2003; Колева, И., 2010; Шекер, А.; Гьорген, А., 2009; Lundy, L.; McEvoya, L., 2009; Alderson, P., 2001). Той е и основен подход, залегнал в концептуалното структуриране и реализирането на експерименталния модел. Изяснени са понятията за *мултикултурност, мултикултурно общуване и интеркултурна педагогика* във връзка имплементирането на модела в мултикултурни детски групи. В края на раздела е поставен акцент върху реализирането на *интеркултурно възпитание в среда, обединяваща различни култури* като социална перспектива на взаимодействието в предучилищна възраст със специален фокус върху възрастовите специфики на подготвителна група/клас. (Чавдарова-Костова, С., 2001; Загорор, О., 2003; Кличарски, В., 2009; Рот, Ю.; Попова, Ю., 2010; Гюрор, Д., 2009; Александрова, Н., 2009; Тахир, М., 2007; Андонов, А.; Макариев, П., 1996; Филцингер, О., 1996; Налбантян-Хачерян, С., 2009; Иванов, И., 1999; Копринаров, Л., 1999; Веселинов, Д., 2009; Василева, Е., 2009; Спиридонова, Л., 2008; Макариев, П., 2004; Тодорор, Х., 1996; Колева, И., 2009; Нунев, Й., 2010; Fong, A.; Sheets, R. H., 2004; Fish, L.,

2004; Ho, E.; Holmes, P.; Cooper, J., 2004; Lutz, T.; Kuhlman, W. D., 2000; Han, H. S.; Thomas, M. Sh., 2010; Dixon, G.; Fraser, S., 1986).

В края на първа глава специално внимание е отделено на *ситуационните форми* за възпитаване на социално-ориентирано поведение като организационна единица, залегнала в основата на структуриране на експерименталния модел (Гюрова, В., 2008, 2009, 2010; Ангелова, Л., 2006; Вълканова, В., 2006; Гюров, Д., 2003, 2006; Колева, И.; Попова, Л., 2003; Corsaro, W., 1997; Samuelsson, I., Johansson, E., 2006; Vygotsky, L., 1977; Leont'ev, A. N., 1981; James, A.; Jenks, C.; Prout, A., 1998; Moyer, J., 2005; Craig-Unkefer, L. A.; Kaiser, A. P., 2002; Williams, P., 2001; Gmitrova, V.; Podhajecká, M.; Gmitrov, J., 2009; Rahman, S.; Yasin, R.; Yassin, M., 2012).

2.1. Глава втора: Теоретико-експериментални и организационни параметри на изследването

Във **втора глава** на дисертационния труд се определя работното за изследването понятие социално-ориентирано поведение в детството като съвкупност от компетентности и готовности, фокусирани в ключови ядра (конструкти) и проявени във взаимодействието с другите. Имайки предвид особеностите на предучилищната възраст, в този етап можем да говорим за изграждане на компетентности и готовности за общуване и взаимодействие, които са базисни за социализацията в обществото. В по-късна възраст те могат да приемат облика на социално-ориентирано поведение.

Социално-ориентираното поведение се разглежда като система, а възпитаването и усъвършенстването му като процес. В него са подредени елементи на шест конструкта. Всеки от тях има по два елемента, зависимостта между които определя проявлението на дадения конструкт. В системата на социално-ориентираното поведение зависимостта между шестте конструкта пък определя неговото ниво и аспект (вътрешно или външно проявление). При разработване на инструментариума за провеждане на емпиричното дисертационно изследване конструктите са използвани за формулиране на критерии, а техните елементи – за показатели към тези критерии.

В дисертационното изследване са отчетени следните параметри на социално-ориентираното поведение:

- *Цел на социално-ориентираното поведение в предучилищна възраст* – стратегии за взаимодействие с околните в процеса на приобщаване към общочовешките ценности при отчитане в единство на отношенията между социалните очаквания и личната идентичност.
- *Специфика на социално-ориентираното поведение в предучилищна възраст* – комплекс от компетентности и готовности като динамична система от прояви и отношения, фокусирани в ключови ядра (конструкти), отразяващи различните аспекти на поведенческата култура: познавателен, социален, емоционален, естетически и двигателен.
- *Приложение на социално-ориентираното поведение в предучилищна възраст* – проявява се във взаимодействието с връстници и възрастни.
- *Приложение на социално-ориентираното поведение в детска мултикултурна среда* – проявява се във взаимодействието и общуването с различията.

За целите на настоящото дисертационно изследване е разработена **матрица за оценяване на нивото на социално-ориентирано поведение** на деца от 5-7 годишна възраст. Матрицата е използвана при провеждане на констатиращия и контролен експеримент и в основата ѝ е залегнало разбирането за социално-ориентираното поведение като комплекс от компетентности и готовности, а усъвършенстването им като динамичен процес.

Възприемането на социално-ориентираното поведение като система предполага, че конструктите, които я изграждат и техните елементи, са взаимосвързани и взаимозависими така, че изменението на всеки от тях се отразява върху нивото на компетентностите и готовностите, формиращи поведението. На базата на това разбиране могат да бъдат изведени следните характеристики на социално-ориентираното поведение:

- *Съдържание* – социално-ориентираното поведение обхваща конструкти (ключови ядра) изразени в елементи (показатели);

- *Форма* – ключовите ядра в системата на социално-ориентираното поведение са свързани с реализацията на определени прояви и отношения, водещи до формирането на съответните компетентности и готовности. Елементите на ключовите ядра могат да бъдат включени в системата на други компетентности или готовности или да бъдат разглеждани като самостоятелни такива. Единствено връзката между тях обаче обособява съдържателно социално-ориентираното поведение;
- *Комплексност и функционалност* – усъвършенстването на всеки един от елементите (показателите) води до усъвършенстване на социално-ориентираното поведение като цяло;
- *Връзка със средата* – формирането на системата от компетентности и готовности, съставляващи социално-ориентираното поведение, е зависимо от влиянието на други системи в социалното пространство;
- *Динамичност* – усъвършенстването на социално-ориентираното поведение е процес, свързан с постоянната смяна на състоянието на тази система, който продължава през целия човешки живот. В тази връзка, когато се прави оценка на нивото на социално-ориентирано поведение се взема предвид дадения етап от развитието на детето. На тази база се проектира и педагогическото взаимодействие като отправна точка за по-нататъшното развитие на социално-ориентирано поведение.

Тези характеристики са залегнали в разработването на матрица за оценяване на нивото на социално-ориентирано поведение на деца от подготвителна група/клас. Нивото на социално-ориентирано поведение на детето в дадения етап се измерва по 3-бална скала, както следва 1 точка – ниско; 2 точки – средно; 3 точки – високо.

В матрицата критериите, с които се измерва нивото на компетентности и готовности у децата, са формулирани към всяко от ключовите ядра. Те могат да бъдат систематизирани по следния начин:

Таблица1. Матрица за оценяване на нивото на социално-ориентирано поведение

Критерий	Ключово ядро	Показатели
1. Детето може да направи избор и проектиране на дейности, контакти и общуване с другите	1. Личностна автономия	1.1. Саморегулация във взаимодействието 1.2. Умения за вземане на решения при справяне с поставени задачи и възникнали трудности
2. Детето може да упражнява норми за културно поведение и осъзнава здравето като ценност	2. Спазване на социално-утвърдени норми на живот	2.1. Чувствителност към нормите на поведение в детската градина 2.2. Познаване и спазване на основни хигиенни норми, гарантиращи доброто здраве
3. Детето може да определя и съгласува гледната си точка с тази на другите.	3. Сътрудничество	3.1. Разпознаване на поведенческите форми и емоционалните състояния на околните 3.2. Разбиране и съобразяване с

		груповите норми
4. Детето уважава собствената си индивидуалност и проявява позитивно емоционално отношение към близките си	4. Доверие в света и себе си	4.1. Демонстриране на увереност в себе си 4.2. Демонстриране на позитивно емоционално отношение към възрастни, връстници и близки общности
5. Детето демонстрира отношение на уважение и съпричастност към другите	5. Толерантност	5.1. Проява на интерес към други култури 5.2. Проява на подкрепящо поведение спрямо другите
6. Детето разпознава битова и празнична среда и норми на поведение според етническата си принадлежност	6. Уважение на културни и национални ценности	6.1. Разпознаване и назоваване на празници, местни обичаи и традиции 6.2. Диференциране на културни различия

Социално-ориентираното поведение съдържа три аспекта – самосъзнание и самоутвърждаване; взаимодействие с околните и приобщаване към общочовешките ценности. Те се проучват чрез следните показатели:

Таблица2. Аспекти на социално-ориентираното поведение и показатели, с които се проучват

Аспект	Показатели, с които се проучва
<i>Аспект 1:</i> Самосъзнание и самоутвърждаване	1.1. Саморегулация във взаимодействието 1.2. Умения за вземане на решения при справяне с поставени задачи и възникнали трудности 4.1. Демонстриране на увереност в себе си 4.2. Демонстриране на позитивно емоционално отношение към възрастни, връстници и близки общности
<i>Аспект 2:</i> Взаимодействие с околните	2.1. Чувствителност към нормите на поведение в детската градина 3.1. Разпознаване на поведенческите форми и емоционалните състояния на околните 3.2. Разбиране и съобразяване с груповите норми 5.2. Проява на подкрепящо поведение спрямо другите
<i>Аспект 3:</i> Приобщаване към общочовешките ценности.	2.2. Познаване и спазване на основни хигиенни норми, гарантиращи доброто здраве 5.1. Проява на интерес към други култури 6.1. Разпознаване и назоваване на празници, местни обичаи и традиции 6.2. Диференциране на културни различия

Интегрирането на конструктите от системата на социално-ориентираното поведение в ключовите ядра на образователно направление Социален свят за подготвителна група/клас може да се представи по следния начин:

Таблица3. Интегриране на ключовите ядра на социално-ориентирано поведение в образователно направление Социален свят

Ключово ядро по направление „Социален свят“	Ключово ядро в системата на социално-ориентирано поведение
Ядро „Общуване с околните и самоутвърждаване“	1. Личностна автономия 3. Сътрудничество 4. Доверие в света и себе си
Ядро „Здравословна и социална среда“	2. Спазване на социално-утвърдени норми на живот
Ядро „Културни и национални ценности“	5. Толерантност 6. Уважение на културни и национални ценности

Педагогическите технологии за възпитаване на социално-ориентирано поведение функционират в качеството си на *експериментален модел*. Този модел структурира технологични варианти за прояви на самосъзнание и самоутвърждаване, взаимодействие с околните и приобщаване към общочовешките ценности, в качеството на система от принципи, форми и средства. Моделът отчита и влиянията на социалната среда, в която се демонстрира и усъвършенства социално-ориентираното поведение. Той е реализиран под формата на формиращ експеримент.

Експерименталният модел е структуриран в 24 педагогически ситуации, респондиращи на 12-е показатели и 6-е ключови ядра от системата на социално-ориентираното поведение.

Моделът отчита и влиянията на социалната среда, в която се демонстрира и усъвършенства социално-ориентираното поведение. Практическото приложение на модела се осъществява на основата на личностно-ориентирания модел, според който детето е в центъра на образователния процес. Едновременно с това се използват и подходите на глобалното образование, свързани с взаимозависимостта и взаимодействието с околните при съвместна работа за постигане на общи цели.

Реализацията на експерименталния модел се осъществява в рамките на задължителните нерегламентирани педагогически ситуации по образователно направление Социален свят в подготвителна група/клас. Педагогическите ситуации се организират в малки групи или формално. Групите се формират с оглед на това по възможност във всяка от тях децата да са различни по пол и възраст и да се намират на различен етап от развитието на културата си на поведение. Използваните материали са общи за обособените малки групи. Това е причина за възникване на множество конфликти между децата, които преднамерено не се избягват, а се търси конкретно решение за всяка ситуация.

Изходните точки за реализиране на модела са три: самосъзнание, взаимодействие и различие. Първата изходна точка е насочена към изграждане на увереност в собствената личност и определяне на личната позиция и статут в общността. Втората изходна точка е свързана с поставяне на началото на съобразяването с груповите норми, вникването в чувствата на другите и установяването на взаимно разбирателство в предучилищна възраст.

Третата изходна точка е насочена към уважение на различни гледни точки, проява на позитивно отношение и интерес към културни различия.

Експерименталният модел има следните **педагогически цели**:

1. Упражняване проявите на целенасочено регулиране на поведението чрез активиране на устойчиви модели.
2. Стимулиране на уменията за вземане на решения при справяне с поставени задачи и възникнали трудности.
3. Поощряване флексибилността към нормите на поведение в детската градина и проявите на взаимодействие с връстници.
4. Осъзнаване на здравето като ценност и ориентиране в основните правила за опазването му.
5. Признаване на индивидуалността на другите, свързано с разпознаване на чувствата, потребностите и предимствата им.
6. Ориентиране в установени групови норми и регулиране на поведението спрямо тях.
7. Утвърждаване на детското самоуважение, изразяващо се в разпознаване на собствените чувства, потребности и предимства, увереност и доверие в себе си.
8. Поощряване отношенията на доверие и откритост към възрастни, връстници и близки общности.
9. Провокиране на интерес към културни различия, стимулиране на детското любопитство и любознателност.
10. Провокиране на прояви на подкрепящо поведение спрямо околните.
11. Приобщаване към културни еталони и изяви в всекидневната и празнична среда.
12. Разпознаване на културните различия от перспективата на общочовешките ценности, стимулиране на умения за оценяване на различия и сходства, стратегии за ориентиране в многозначна информация.

Експерименталният модел е изграден върху следните **ключови ядра** от представи в единната социално-педагогическа система „детска градина – начално училище“ (Гюров, Д., 2006; Гюрова, В. 2009; Програмна система „Ръка за ръка“, 2009):

1. *Релативност* – осъзнаване на собственото място в групата, възпитаването на самоуважение и доверие в себе си за аргументиране и сравняване на своята гледна точка с тези на другите.
2. *Йерархичност* – съгласуване на усилията при договаряне на съвместна цел, план на изпълнение; поведенческите прояви на детето са следствие от неговата гледна точка и отношение към процеса на взаимодействие.
3. *Хуманност* – коопериране, екипност и солидарност във взаимодействието.
4. *Проективност* – едновременно утвърждаване на собствената личност и социализиране в процеса на взаимодействие.
5. *Критичност* – вътрешна саморегулация като способност за управление на поведението, съобразно механизми на оценяване; рационален контрол и ревизия на поведенчески механизми.
6. *Нормативност* – разпознаване и прилагане на утвърдени групови правила във взаимодействието.
7. *Синергичност* – комплексно балансиращо синтезно формиране при използване и активиране на всички сензорни и енергийни системи на личността.

Принципите, залегнали в концепцията на модела са:

1. *Плуралистичност (интелектуална, емоционална, поведенческа)* – изследване, споделяне, преживяване на различни гледни точки и позиции като механизъм за развитие и култивиране на богатата вътрешна личност.
2. *Изборност и доброволност* на участието.
3. *Формираща непрекъсната диагностика* – активно наблюдение, перспективно ориентирано към преодоляване на дефицитите и оптимизиране на обучението спрямо участниците.
4. *Нравствено еволюиране* като критерий за ефективност на взаимните срещи.
5. *Индивидуализиране* на образователните цели в модела

При реализиране на експерименталния модел ролята на педагога, фасилитиращ педагогическото взаимодействие, е от особено значение. От една страна, педагогът следва да се стреми да подпомага оптималното разгръщане на детската индивидуалност, а от друга – да влияе върху оптималното развитие на самата игра. Това се постига чрез предоставяне на пространство и възможност на децата да избират и променят поведението си според своите осъзнати лични потребности, чрез активно наблюдение и изслушване от страна на педагога. Това създава атмосфера на добронамереност в групата, атмосфера, в която децата се чувстват свободни да изпробват, изживяват заобикалящия ги свят и да се развиват и учат.

Педагогът, който реализира експерименталния модел, следва да избягва сам да определя правилата и директно разпределя ролите в ситуациите. Това лишава децата от възможност за избор на средства при реализиране на тяхната игра. Идеалната ситуация в една игра се случва тогава, когато децата развиват съвместно идеите си и всички допринасят за нейния интерес – чрез инициатива, даване на импулси и мнения, гледни точки, оценки и определяне на граници.

2.3. Глава трета: Анализ на резултатите от изследването

В трета глава на дисертационния труд са представени резултатите от основния метод на изследване – *психолого-педагогическия експеримент* и резултатите от допълнителните методи на изследване – *анкетно проучване, наблюдение, социално-педагогически профили и експертна оценка*.

Резултатите от основния метод на изследване са анализирани на базата на проверка на хипотезите, извършена с помощта на софтуер за статистическа обработка SPSS. Целта е да се оцени значимостта на различията. Това се постига чрез:

1. Процедури на дескриптивна статистика за класифициране на данните, построяване на разпределение на честотите, изявяване на централна тенденция на разпределението им спрямо средната стойност.
2. Процедури на индуктивна статистика за изчисляване значимостта на различията между две разпределения, съобразно проверка на хипотеза при зависими групи по метода на Стюdent.
3. Процедури за проверка на хомогенността на дисперсиите на признака чрез Т-тест на независими извадки, с прилагане теста на Левин (Levene).

Избраните методи предполагат следните процедури:

1. Формулира се “нулева хипотеза” или твърдение, че двете сравнявани извадки не се различават статистически. На база на получените данни, нулевите хипотези се отхвърлят или приемат.
2. За всяка извадка се изчисляват следните параметри:
  - Средноаритметични стойности;
  - Дисперсии
  - Комбинирана стандартна грешка от двете извадки;
  - t-стойност като абсолютна стойност на разликата между средноаритметичните стойности, разделена на комбинираната стандартна грешка
  - Изчислената t-стойност се сравнява с табличната, при ниво на значимост $\alpha = 0,05$ и брой на степени на свобода ($df=n1 + n2 - 2$)
  - За да се установи значима разлика между средноаритметичните стойностите на двете извадки следва изчислената t-стойност да превишава табличната.

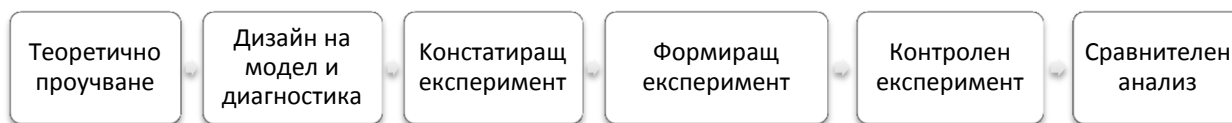
Анализът на резултатите се извършва по всеки от дванадесетте показатели по отделно, за да се представят резултатите на двете групи и в графичен план. В зависимост от вида на данните и използвания метод, за графични представяния на резултатите са избрани таблици и диаграми.

За интерпретиране на резултатите от допълнителните методи на изследване е използвана комбинация от количествен и качествен анализ на данните.

3. Аprobация

Изследването премина през следните основни етапи:

Фигура 3. Етапи на дисертационното изследване

I етап: Теоретично проучване и систематизиране на концепции, свързани със същността на социално-ориентираното поведение и педагогическото взаимодействие в моно- и мултикултурна среда.

II етап: Разработване на експериментален модел за възпитаване на социално-ориентирано поведение при деца от 5-7-годишна възраст чрез извеждане на цели, съдържание и организация на педагогическото взаимодействие и обвързването му с направлението „Социален свят“.

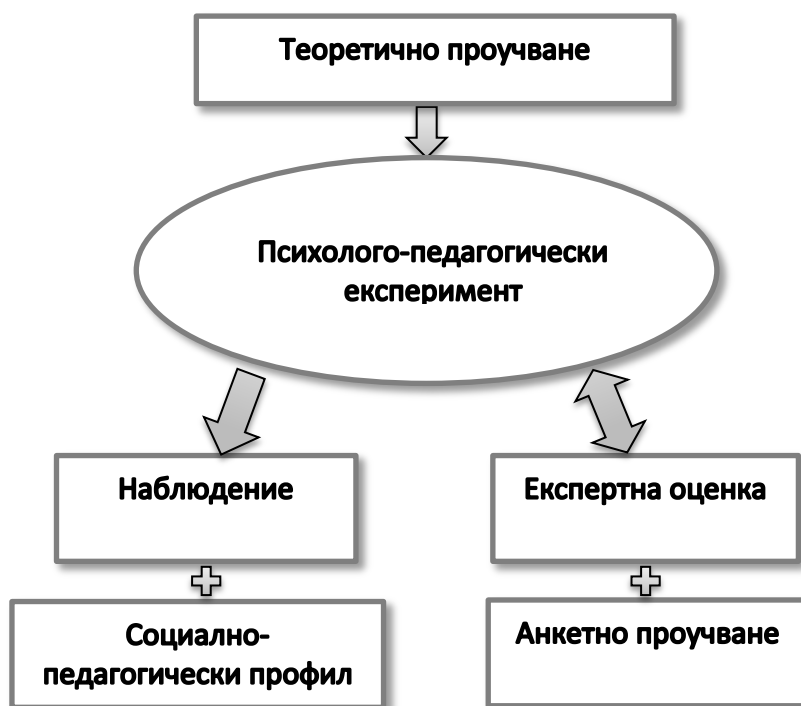
III етап: Разработване и приложение на диагностични процедури под формата на констатиращ експеримент за установяване на входно ниво на социално-ориентираното поведение на изследваните деца.

IV етап: Реализиране на формиращ експеримент чрез прилагане на разработения модел за възпитаване на социално-ориентирано поведение в експериментални групи, в които има подготвителни групи с моно- и мултикултурен състав. Основната насоченост на експерименталния модел е свързана с поставяне на началото на екипността и познаване правата на детето в предучилищна възраст. Изходните точки са: личностна автономия и доверие в света и себе си; социално-утвърдени норми за живот в здравословна и културна среда; толерантност и приемане на културните и национални ценности.

V етап: Повторно приложение на диагностичните процедури във вид на контролен експеримент.

VI етап: Сравнителен анализ на резултатите, получени от контролните и експерименталните групи. Предоставяне на сравнителен анализ между резултатите, получени в моно- и мултикултурните групи.

За реализиране на задачите на дисертационното изследване са използвани следните методи:

Фигура 4. Методи за събиране на емпирико-диагностични данни

- 1) **Теоретично проучване:** проучване на български и чуждестранни научни източници, нормативни документи и програмни системи за подготвителна група/клас (наши и чужди автори) с цел извеждане на дефиниция за социално-ориентирано поведение.
- 2) **Психолого-педагогически експеримент:** основен метод на изследване. Целта на този метод е апробация на разработения експериментален модел за възпитаване на социално-ориентирано поведение в педагогическата практика при включване на следните диагностични методи:
  - провеждане на констатиращ и контролен експеримент с контролна и експериментална група и формиращ експеримент само с експерименталната група;
  - проверка на хипотези, едновременност в събирането на данни и техния анализ;
  - аргументирана интерпретация, статистически методи за анализ на резултатите.
- 3) **Наблюдение:** мониторинг на проявите на децата - „работа на терен”, участващо наблюдение по унифицирани показатели и предварително разработени протоколи за прояви на социално-ориентирано поведение на деца в експерименталната група; изготвяне на индивидуални **социално-педагогически профили** на част от децата с различна етническа принадлежност от експерименталната група с цел по-задълбочен анализ на въздействието на модела върху деца от различни култури.
- 4) **Експертна оценка:** изготвяне на индивидуална експертна оценка за ефективността на експерименталния модел от педагозите, работещи с експерименталните групи. Провеждане на **допълнително анкетно проучване** със студенти – бъдещи предучилищни педагози от ФНПП на СУ „Св. Климент Охридски“ - относно мнението и нагласите им за реализиране на педагогическо взаимодействие в детската градина, насочено към изграждане на толерантност и уважение към различни култури.

Настоящото изследване беше проведено в две фази – пилотна и същинска. **Пилотното изследване** се проведе в периода февруари – юни, 2013 г. В рамките на пилотното изследване беше направена апробация на изследователския инструментариум и неговото съответствие

със заложените цели и хипотези. Децата, участвали в пилотното изследване бяха разпределени в контролна и експериментална група. Общият брой участници беше 43 деца от две подготвителни групи на 29 ОДЗ „Слънце“. На базата на събраните данни от първоначалната апробация, дизайнът на експерименталния модел беше ревизиран и усъвършенстван.

Същинското изследване се проведе от септември, 2013 г. до май, 2014 г. в три етапа – констатиращ, формиращ и контролен. В него участваха общо 399 деца на възраст 5–7 години, разпределени в контролна и експериментална група.

Разпределението на децата в групите може да се представи в следния табличен вид:

Таблица 4. Общи данни за децата, участвали в изследването

	Експериментална група	Контролна група
Брой деца	204	195
Средна възраст	5,92 г.	5,83 г.
Брой момичета	99	108
Брой момчета	105	87
Брой деца с различна етническа принадлежност	11/102 (10,78%)	10/95 (10,52%)

Таблица 5. Детайлни данни за децата, участвали в изследването

	Експериментална група			Контролна група		
	Детска градина	Населено Място	Брой деца	Детска градина	Населено Място	Брой деца
Монокултурна група	56 ОДЗ „Здравец“	гр. София	24	56 ОДЗ „Здравец“	гр. София	29
	79 ОДЗ „Слънчице“	гр. София	24	79 ОДЗ „Слънчице“	гр. София	15
	8 ОДЗ „Таврия“	гр. София	30	8 ОДЗ „Таврия“	гр. София	24
	2 ЦДГ „Незабравка“	гр. Монтана	24	2 ЦДГ „Незабравка“	гр. Монтана	32
Мултикултурна група	11 ОДЗ „Мики Маус“	гр. София	28	11 ОДЗ „Мики Маус“	гр. София	28
	16 ОДЗ „Приказен свят“	гр. София	26	16 ОДЗ „Приказен свят“	гр. София	28

	40 ОУ „Луи Пастър“	гр. София	22	120 ОУ „Г. С. Раковски“	гр. София	15
	ОДЗ „Слънчице“	гр. Вършец	26	ЦДГ „Звънче“	гр. Вършец	24

Характеристиките на социално-педагогическата среда на институциите, включени в изследването могат да бъдат систематизирани по следния начин:

- общински детски градини и общински училища;
- в столицата, голям град или малък град;
- възрастово обособени групи;
- моно- и мултикултурни детски групи

Констатиращият експеримент беше проведен в рамките на месец септември 2013 г. с децата от контролната и експериментална група. Констатиращият и контролният експеримент бяха реализирани на базата на предварително разработени диагностични процедури. Индивидуалните прояви на децата от контролната и експериментална група бяха регистрирани по скала за изведените 12 показателя от системата на социално-ориентираното поведение. Резултатите се регистрираха в унифицирани протоколи според следната матрица за оценка:

Таблица 6. Матрица за оценка на социално-ориентираното поведение

Критерий	Показател	Диагностична процедура	Бал 1	Бал 2	Бал 3
1. Личностна автономия	1.1. Саморегулация във взаимодействието	ДП 1, въпрос 1	Избира изображение 3	Избира изображение 2	Избира изображение 1
	1.2. Умения за вземане на решения при справяне с поставени задачи и възникнали трудности	ДП 1, въпрос 2	Избира изображение 3	Избира изображение 2	Избира изображение 1
2. Спазване на социално-утвърдени норми на живот	2.1. Чувствителност към нормите на поведение в детската градина	ДП 1, въпрос 3	Избира изображение 3	Избира изображение 2	Избира изображение 1
	2.2. Познаване и спазване на основни хигиенни норми, гарантиращи доброто здраве	ДП 1, въпрос 4	Избира изображение 3	Избира изображение 2	Избира изображение 1
3. Сътрудничество	3.1. Разпознаване на поведенческите форми и емоционалните състояния на околните	ДП 2	Назовава едно емоционално състояние	Назовава две емоционални състояния	Назовава три емоционални състояния
	3.2. Разбиране и съобразяване с груповите норми	ДП 2	Не отговаря.	Идентифицира своя постъпка като	Идентифицира своя постъпка като

				неприемлива.	неприемлива и предлага извинение за това.
4. Доверие в света и себе си	4.1. Демонстриране на увереност в себе си	ДП 3, поле 1 и 2	Попълва поле само едно от полетата с негативно определение.	Попълва едно от полетата с позитивно определение, а другото остава празно или попълнено с негативно определение.	Попълва и двете полета с позитивни определения.
	4.2. Демонстриране на позитивно емоционално отношение към възрастни, връстници и близки общности	ДП 3, поле 3 и 4	Попълва поле само едно от полетата с негативно определение.	Попълва едно от полетата с позитивно определение, а другото остава празно или попълнено с негативно определение.	Попълва и двете полета с позитивни определения.
5. Толерантност	5.1. Проява на интерес към други култури	ДП 4, въпрос 4	Не посочва картинка от друга култура	Посочва картинка от друга култура	Посочва картинка от друга култура и задава допълнителни въпроси
	5.2. Проява на подкрепящо поведение спрямо другите	ДП 2	Не отговаря	Разпознава кой има нужда от помощ.	Разпознава кой има нужда от помощ и предлага подкрепа.
6. Уважение на културни и национални ценности	6.1. Разпознаване и назоваване на празници, местни обичаи и традиции	ДП 4, въпрос 1-3	Не разпознава, коя от трапезите е характерна за културата му	Разпознава, коя от трапезите е характерна за културата му	Разпознава, коя от трапезите е характерна за културата му и назовава празника
	6.2. Диференциране на културни различия	ДП 4, въпрос 4	Не определя нито една от картинките като характерна за друга култура	Определя само една от картинките като характерна за друга култура	Определя и двете картинки като характерни за друга култура

Формирацията експеримент беше реализиран с децата от експерименталната група за период от 6 месеца – от октомври, 2013 г. до април, 2014 г. В рамките на този етап експерименталният модел, състоящ се от 24 педагогически ситуации, беше интегриран във времето за задължителните нерегламентирани ситуации по образователно направление „Социален свят“ веднъж седмично за период от 24 седмици. Всеки две педагогически

ситуации от експерименталния модел кореспондират на един от 12-е показатели от системата на социално-ориентираното поведение.

По време на **контролния експеримент** бяха повторени диагностичните процедури от констатиращия етап с децата от двете групи – експериментална и контролна. Благодарение на трите етапа от същинския експеримент бяха събрани множество емпирични данни, които послужиха за последващия анализ на резултатите от изследването.

Провеждането на формиращия експеримент беше комбинирано с регистриране на данни от **педагогическо наблюдение** в протоколи с унифицирани показатели. Бяха изготвени и **социално-педагогически профили** на деца с различна етническа принадлежност от експерименталната група. Целта на приложените допълнителни методи на изследване беше събиране на допълнителен емпиричен материал за същинското протичане на експеримента с цел по-задълбочен допълнителен анализ на резултатите от него.

След приключване на експеримента педагозите, работещи с експерименталните групи, изготвиха **експертна оценка** за практическото приложение на модела. Допълнително беше проведено и **анкетно проучване** със студенти – бъдещи предучилищни педагози, с цел проследяване на тяхното мнение и нагласи за педагогическо взаимодействие в детска мултикултурна среда.

4. Цели и задачи на дисертационния труд

Целта на настоящото дисертационно изследване е да се разработи и апробира експериментален модел на педагогическо взаимодействие за възпитаване на социално-ориентирано поведение чрез формиране на специфични прагматични компетентности и личностни отношения у 5-7-годишните деца в мултикултурна среда.

Обект на изследването са деца на 5-7 годишна възраст, като субекти в педагогическото взаимодействие в условията на възпитаване на социално-ориентирано поведение.

Предмет на изследването е педагогическото взаимодействие с 5-7 годишни деца, като процес на възпитаване на социално-ориентирано поведение.

В дисертационното изследване се допускат следните **хипотези**:

Хипотеза 1: Предполага се, че експерименталният модел влияе положително върху развитието на системата от компетентности и готовности, определящи социално-ориентираното поведение в подготвителна група/клас.

Хипотеза 2: Предполага се, че възпитаването на социално-ориентирано поведение се влияе в различна степен от етническият състав на детските групи – моно- или мултикултурни.

Хипотеза 3: Предполага се, че моделът за възпитаване на социално-ориентирано поведение влияе положително върху взаимодействието с околните в детските мултикултурни групи.

За постигането на целта на дисертационното решение е необходимо реализирането на следните **задачи**:

- 1) Проучване на български и чуждестранни научни източници, свързани със същността на социално-ориентираното поведение и педагогическото взаимодействие в мултикултурна среда; нормативната база, регулираща дейността в детските градини, и основните документи, свързани с правата на детето; част от програмните системи за подготвителна група/клас;
- 2) Разработване и апробиране на диагностични процедури за оценяване на социално-

- ориентираното поведение в подготвителна група;
- 3) Структуриране и технологично осигуряване на експериментален модел за възпитаване на социално-ориентирано поведение в подготвителна група;
  - 4) Оценка на приложението на модела и анализ на влиянието му върху възпитаването на социално-ориентираното поведение в подготвителна група/клас;
  - 5) Сравнителен анализ и оценка на влиянието на модела върху възпитаването на социално-ориентирано поведение в моно- и мултикултурни подготвителни групи/класове;
  - 6) Формулиране на изводи и насоки за интегриране на модела в педагогическата практика.

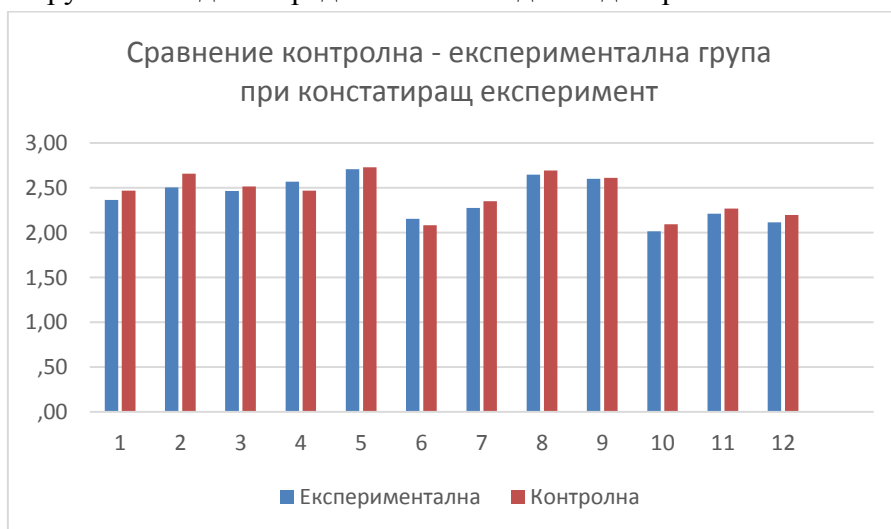
5. Основни резултати

1. *Експерименталният модел има положително влияние върху развитието на системата от компетентности и готовности, определящи социално-ориентираното поведение в подготвителна група/клас.*

За доказване на хипотезите, първо е направен T-test за независими извадки. Чрез Between Subject Analysis (Междугрупов анализ) е направена характеристика на разпределението на признака в контролна и експериментална група. Представени са средноаритметична стойност и стандартно отклонение по показателите на контролна и експериментална група, веднъж при констатиращия и втори път при контролния експеримент.

За проверка на хомогенността на дисперсиите на признака в двете независими извадки е приложен тестът на Левин (Levene). Ако достигнатото равнище на значимост (означено Sig. (2-tailed) е по-малко от 0,05, разликата в дисперсиите на признака се счита за статистически достоверна. Изчислени са още степените на свобода (df), достигнатото равнище на значимост и разликата между сравняваните емпирични средни стойности.

Разпределението на показателите в **констатиращия** експеримент при контролна и експериментална група може да се представи със следната диаграма.

Диаграма 1. Сравнение на разпределението на показателите в констатиращия експеримент при контролната и експерименталната група

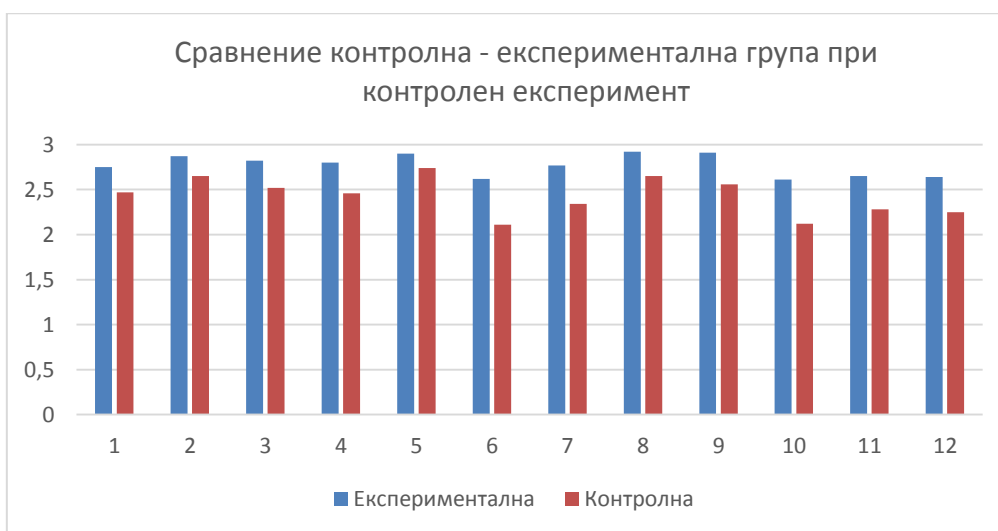
Таблица 7. Резултати от проверка на хомогенността на дисперсиите в констатиращия етап

Показател	Levene's Test		Sig. (2-tailed)
	F	Sig.	
1. Саморегулация във взаимодействието	,507	,477	,138
2. Умения за вземане на решения при справяне с поставени задачи и възникнали трудности	2,887	,090	,010
3. Чувствителност към нормите на поведение в детската градина	,137	,712	,447
4. Познаване и спазване на основни хигиенни норми, гарантиращи доброто здраве	18,683	,000	,110
5. Разпознаване на поведенческите форми и емоционалните състояния на околните	,223	,637	,671
6. Разбиране и съобразяване с груповите норми	,065	,798	,341
7. Демонстриране на увереност в себе си	1,171	,280	,251
8. Демонстриране на позитивно емоционално отношение към възрастни, връстници и близки общности	3,279	,071	,354
9. Проява на интерес към други култури	,067	,796	,818
10. Проява на подкрепящо поведение спрямо другите	,036	,849	,275
11. Разпознаване и назоваване на празници, местни обичаи и традиции	,483	,487	,489
12. Диференциране на културни различия	1,301	,255	,238

От таблицата се вижда, че в констатиращия етап при показател 2 "Умения за вземане на решения при справяне с поставени задачи и възникнали трудности" равнището на значимост p (Sig.) = 0,01 ($<0,05$), което дава основание за отхвърляне на нулевата хипотеза и приемане на алтернативната, тоест – в констатиращия етап има значимо различие между дисперсиите на контролна и експериментална група. При всички останали 11 показателя, стойностите на равнището на значимост са по-големи от 0,05. Това води до отхвърляне на алтернативната хипотеза и приемане на нулевата, а именно *между разпределенията на показателите на социално-ориентирано поведение, с изключение на показател 2, при входящите нива в контролната и експерименталната група няма статистически значима разлика.*

При **контролния** експеримент разпределението на показателите при контролна и експериментална група може да се представи със следната диаграма.

Диаграма 2. Сравнение на разпределението на показателите в контролния експеримент при контролната и експерименталната група

Прави впечатление, че най-ниски средноаритметични оценки при констатиращия експеримент има по показатели 6, 10 и 12 (Разбиране и съобразяване с груповите норми; Проява на подкрепящо поведение спрямо другите; Диференциране на културни различия), като при контролна и експериментална група няма значимо различие между стойностите. След провеждане на формиращия експеримент, нивата на контролната група са останали почти същите, докато стойностите на експерименталната група са значително повишени. Повишени са стойностите и по останалите показатели за експерименталната група, докато нивата при контролната остават на практика непроменени.

Това са и резултатите от проверката на хомогенността на дисперсиите при контролна и експериментална група при контролния експеримент.

Таблица 8. Резултати от проверка на хомогенността на дисперсиите в контролния етап

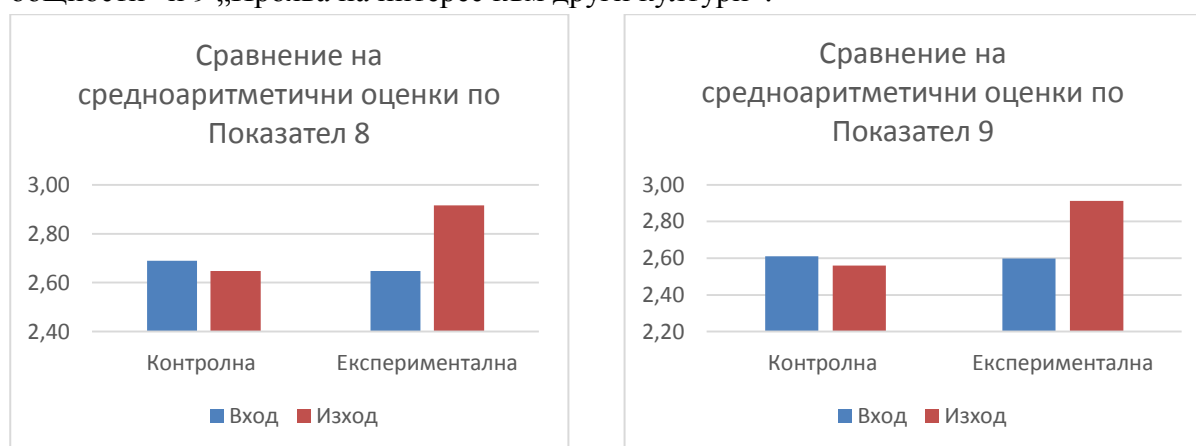
Показател	Levene's Test		Sig. (2-tailed)
	F	Sig.	
1. Саморегулация във взаимодействието	86,529	,000	,000
2. Умения за вземане на решения при справяне с поставени задачи и възникнали трудности	94,264	,000	,000
3. Чувствителност към нормите на поведение в детската градина	93,487	,000	,000
4. Познаване и спазване на основни хигиенни норми, гарантиращи доброто здраве	117,542	,000	,000
5. Разпознаване на поведенческите форми и емоционалните състояния на околните	62,576	,000	,000
6. Разбиране и съобразяване с груповите норми	10,312	,001	,000
7. Демонстриране на увереност в себе си	49,160	,000	,000
8. Демонстриране на позитивно	222,028	,000	,000

емоционално отношение към възрастни, връстници и близки общности			
9. Проява на интерес към други култури	287,105	,000	,000
10. Проява на подкрепящо поведение спрямо другите	2,780	,096	,000
11. Разпознаване и назоваване на празници, местни обичаи и традиции	52,645	,000	,000
12. Диференциране на културни различия	5,664	,018	,000

От таблицата се вижда, че в контролния етап при всички показатели стойностите на равнището на значимост е 0, което е по-малко от 0,05. Това води до отхвърляне на нулевата хипотеза и приемане на алтернативната, а именно *между разпределенията на всички 12 показатели на социално-ориентирано поведение, при изходящите нива в контролната и експерименталната група има статистически значима разлика.*

В следващата част от анализа показателите от системата на социално-ориентираното поведение са разгледани един по един на базата на изведен вътрешногрупов анализ (Within subject) за контролната и експерименталната група поотделно. За целта се използва t-критерият на Стюдент за зависими извадки. Чрез него се установява характеристиката на разпределението на признака в зависимите извадки на входящ и изходящ етап като първоначално се отчита средноаритметична величина, брой на двойките (изследваните лица) и стандартното отклонение. Следва извеждане на коефициентът на корелация между резултатите от констатиращия и контролен етап. На базата на това се извежда сравнение между разликата в средните аритметични, емпиричната стойност на t-критерия на Стюдент за зависими извадки, степените на свобода и равнището на значимост.

На базата на анализа се вижда, че при контролната група, която не е участвала във формиращия експеримент, има статистически значима промяна по показатели 8 „Демонстриране на позитивно емоционално отношение към възрастни, връстници и близки общности“ и 9 „Проява на интерес към други култури“:

Диаграма 3. Сравнение на средноаритметични оценки по показатели 8 и 9

Таблица 9. Резултати от междугрупов анализ по показател 8

Група	N	I измерване		II измерване		t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Dev.	Mean	Std. Dev.			
1. Експериментална	2	2,65	,499	2,92	,277	-8,656	203	,000

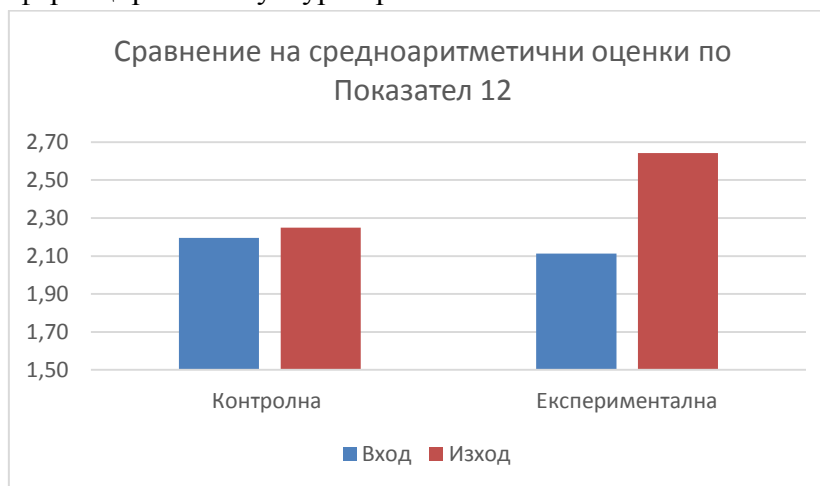
2. Контролна	2	2,69	,474	2,65	,500	2,082	194	,039
--------------	---	------	------	------	------	-------	-----	------

Таблица 10. Резултати от междугрупов анализ по показател 9

Група	N	I измерване		II измерване		t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Dev.	Mean	Std. Dev.			
1. Експериментална	2	2,60	,530	2,91	,284	-9,421	203	,000
2. Контролна	2	2,61	,529	2,56	,547	2,716	194	,007

От диаграмите и таблиците се вижда, че при контролния експеримент средноаритметичните стойности по тези показатели са занижени. Поради това не можем изцяло да изключим влиянието на формирация експеримент върху стойностите по същите показатели при експерименталната група.

При анализа се вижда, че в контролната група има статистически значима промяна по показател 12 „Диференциране на културни различия“:

Диаграма 4. Сравнение на средноаритметични оценки по показател 12

Таблица 11. Резултати от междугрупов анализ по показател 12

Група	N	I измерване		II измерване		t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Dev.	Mean	Std. Dev.			
1. Експериментална	2	2,11	,689	2,64	,582	-11,776	203	,000
2. Контролна	2	2,19	,698	2,25	,676	-2,430	194	,016

При контролния експеримент средноаритметичните стойности по този показател са завишени, което показва, че не може със сигурност да се твърди дали значимата разлика в резултатите на експерименталната група се дължат на формирация експеримент или са следствие на други фактори от средата.

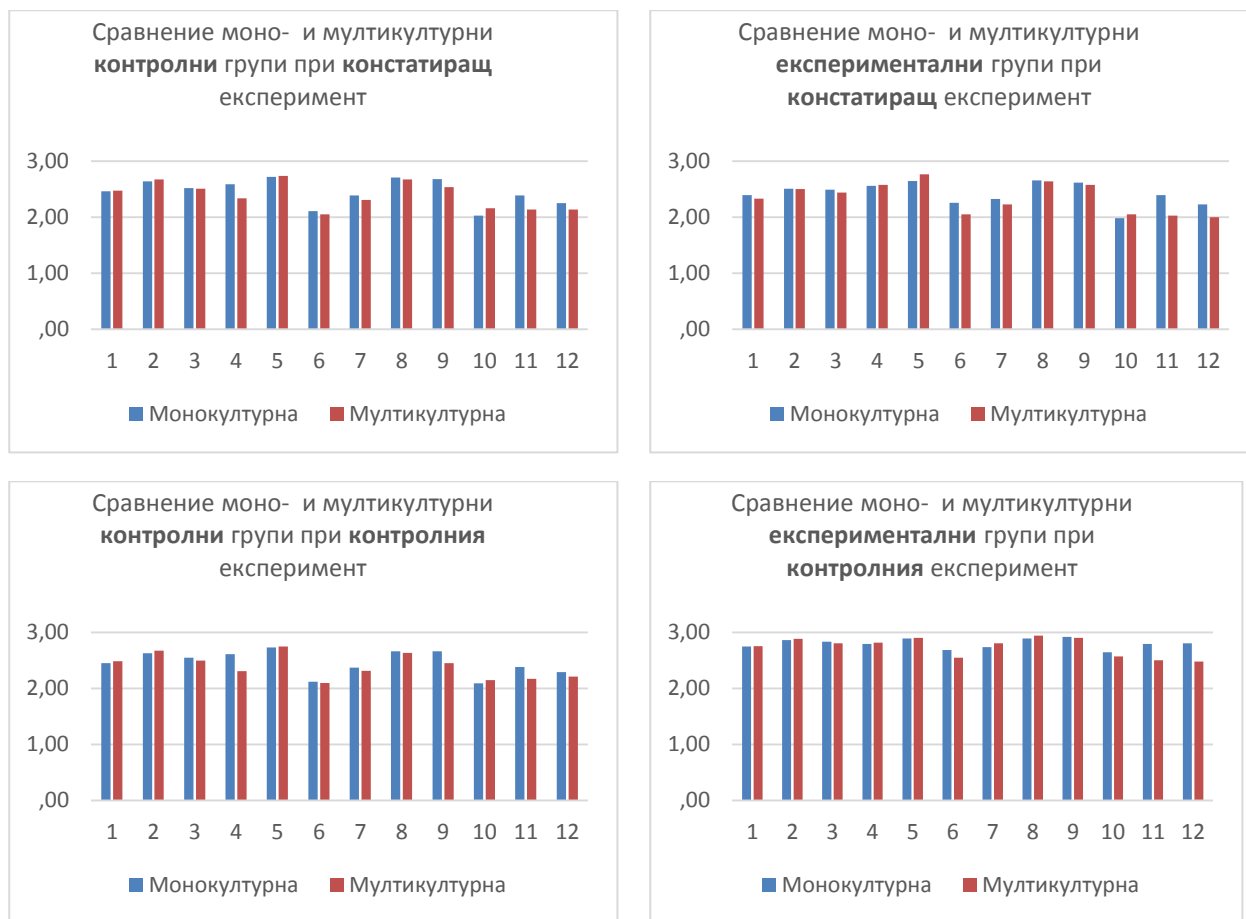
2. *Експерименталният модел за възпитаване на социално-ориентирано поведение почти не се влияе от етническия състав на детските групи – моно- или мултикултурни. Той повлиява положително върху възпитаване на социално-ориентирано поведение и при моно- и при мултикултурните групи. Това показва, че може успешно да бъде приложен и в двата типа детски среди.*

От таблицата по-долу се вижда, че значима промяна ($p=0 < 0,05$) има по всички 12 показателя от системата на социално-ориентираното поведение без разлика между вида на групата – моно- или мултикултурна. Този резултат предполага, че формирацията експеримент е повлиял положително върху възпитаването на социално-ориентирано поведение, както в мултикултурна, така и в монокултурна среда.

Таблица 12. Резултати от междугруповия анализ при експерименталните монои- и мултикултурни групи

Показател	Контролна група	N	I измерване		II измерване		t	df	Sig. (2-tailed)
			Mean	Std. Dev.	Mean	Std. Dev.			
1.	Монокултурна	2	2,39	,662	2,75	,757	-7,422	101	,000
	Мултикултурна	2	2,33	,708	2,75	,432	-7,463	101	,000
2.	Монокултурна	2	2,51	,576	2,86	,614	-7,422	101	,000
	Мултикултурна	2	2,50	,576	2,50	,576	-7,907	101	,000
3.	Монокултурна	2	2,49	,625	2,83	,626	-6,967	101	,000
	Мултикултурна	2	2,44	,590	2,80	,446	-7,280	101	,000
4.	Монокултурна	2	2,56	,555	2,79	,618	-5,575	101	,000
	Мултикултурна	2	2,58	,553	2,81	,391	-5,575	101	,000
5.	Монокултурна	2	2,65	,539	2,89	,529	-5,445	101	,000
	Мултикултурна	2	2,76	,491	2,90	,299	-3,713	101	,000
6.	Монокултурна	2	2,25	,754	2,69	,795	-7,196	101	,000
	Мултикултурна	2	2,05	,666	2,55	,519	-9,678	101	,000
7.	Монокултурна	2	2,32	,662	2,74	,661	-7,542	101	,000
	Мултикултурна	2	2,23	,612	2,80	,468	-10,926	101	,000
8.	Монокултурна	2	2,66	,497	2,89	,312	-5,575	101	,000
	Мултикултурна	2	2,64	,503	2,94	,236	-6,641	101	,000
9.	Монокултурна	2	2,62	,564	2,92	,270	-6,353	101	,000
	Мултикултурна	2	2,58	,496	2,90	,299	-6,950	101	,000
10.	Монокултурна	2	1,98	,689	2,65	,480	-13,624	101	,000
	Мултикултурна	2	2,05	,750	2,57	,517	-10,064	101	,000
11.	Монокултурна	2	2,39	,720	2,79	,430	-7,640	101	,000
	Мултикултурна	2	2,03	,838	2,50	,625	-8,027	101	,000
12.	Монокултурна	2	2,23	,628	2,80	,399	-10,926	101	,000
	Мултикултурна	2	2,00	,731	2,48	,685	-9,305	101	,000

Мултикултурността на групата би допринесла единствено за изграждане на последното ключово ядро от системата на социално-ориентирано поведение, а именно „Уважение на културните и национални ценности“. По неговите показатели се виждат разлики на хомогенността на дисперсиите при моно- и мултикултурна експериментални групи. Процентно по-голяма разлика има в нарастването на стойността на показател „Разпознаване и назоваване на празници, местни обичаи и традиции“ при мултикултурните групи.

Диаграма 5. Разпределението на показателите при контролните и експериментални моно- и мултикултурни групи в констатиращия и контролния експеримент

Това може да се обясни с факта, че когато детето взаимодейства със среда, обединяваща различни култури, това съдейства за по-доброто осмисляне на собствената му културна идентичност в сравнение с другите.

3. Моделът за възпитаване на социално-ориентирано поведение влияе положително върху взаимодействието с околните в детските мултикултурни групи.

Взаимодействието с околните в дисертационното изследване се разглежда като един от трите аспекта на социално-ориентираното поведение, който може да бъде проследен със следните 4 показателя:

Показател 3: Чувствителност към нормите на поведение в детската градина

Показател 5: Разпознаване на поведенческите форми и емоционалните състояния на околните

Показател 6: Разбиране и съобразяване с груповите норми

Показател 10: Проява на подкрепящо поведение спрямо другите

За проверка на тази хипотеза са използвани изведените вече резултати от сравнението на стойностите на моно- и мултикултурните групи при проверка на втората хипотеза. От резултатите при нея се вижда, че разглежданите 4 показателя при контролната мултикултурна група няма значимо различие на стойностите. Съответно при експерименталната мултикултурна група има значимо статистическа разлика ($p=0 < 0,05$) за всички разглеждани показатели. Този резултат предполага потвърждаване на хипотезата, че

формирацият експеримент е повлиял положително върху взаимодействието с околните в експерименталните мултикултурни групи.

4. В рамките на дисертационното изследване е проведено **анкетно проучване със 69 студенти-бъдещи предучилищни педагози**, което има за цел да проучи нагласите и готовностите на респондентите за работа в детска среда, обединяваща различни култури. Основните резултати от анкетното проучване

Според бъдещите предучилищни педагози, взели участие в изследването, в предучилищна възраст трябва да се осъществява целенасочена педагогическа работа за изграждане на толерантност и уважение към културните различия. Насърчаването на тези прояви на детето е важна част от подготовката за училище. Това се обективизира от съотношението на стойностите от анкетните проучвания, проведени със студенти- бъдещи предучилищни педагози. 89% от респондентите смятат, че в детската градина трябва да се реализира целенасочена педагогическа работа за изграждане нагласите на децата за приемане и уважение на културните различия. Това показва, че бъдещите предучилищни педагози осъзнават потребността от прилагането на педагогически модели за интеркултурно взаимодействие в предучилищна възраст. 84% от анкетираните са на мнение, че изграждането на социални компетенции за приемане и уважение на различието е също толкова значимо за училищната готовност, колкото и усвояването на знания по отделните образователни направления.

Друг основен извод от проведеното анкетно проучване е, че според бъдещите предучилищни педагози, моделите, насочени към изграждане на толерантност и уважение към културните различия в най-голяма степен могат да бъдат интегрирани в учебната програма по образователно направление Социален свят. Това напълно кореспондира и с концептуалната рамка на експерименталния модел. Потенциал за стимулиране проявите на толерантност и уважение към културните различия, студентите виждат още в образователни направления Български език и литература, Музика и Изобразително изкуство. При бъдещо усъвършенстване на модела могат да се реализират повече интердисциплинарни връзки, като в неговото съдържание се включат повече елементи от споменатите образователни направления.

5. В рамките на дисертационното изследване бяха проведени общо **96 наблюдения** в експерименталните групи.

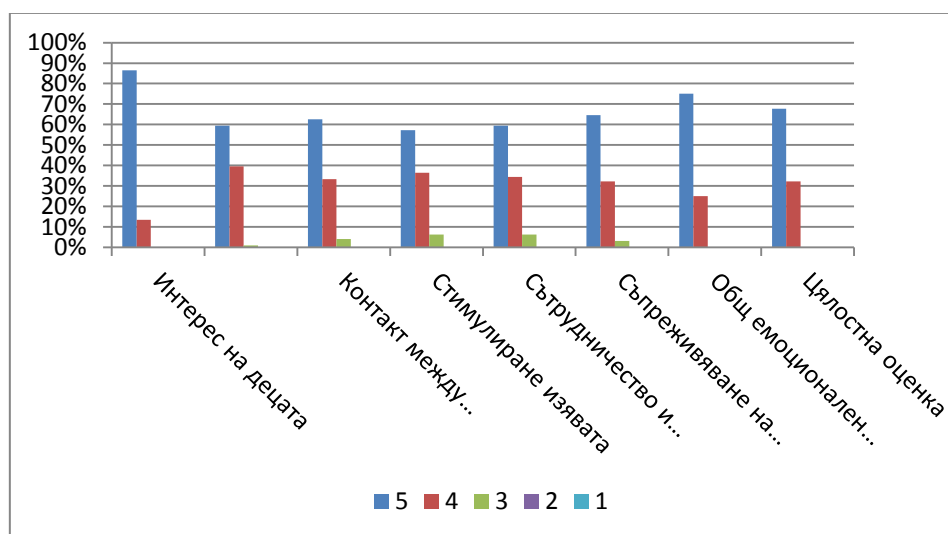
Чрез проведените наблюдения беше събрана информация относно психолого-педагогическите и възпитателни характеристики на взаимодействието в процеса на имплементиране на експерименталния модел. Данните, регистрирани в протоколи с унифицирани показатели, показват динамиката на взаимодействие, общия емоционален фон и мотивацията от страна на децата за участие в цикъла педагогически ситуации. Те могат да бъдат обобщени в следната таблица:

Таблица 13. Обобщени резултати от проведените наблюдения

Критерии и показатели	Σ	x	R
<i>Критерий 1: Психолого-педагогически характеристики на взаимодействието</i>			
1. Интерес от страна на децата за участие в ситуацията	467	4,86	7.
2. Контакт и общуване между децата и педагога по време на ситуацията	440	4,58	3.

3. Контакт и общуване между самите деца по време на ситуацията	440	4,58	3.
4. Стимулиране на изявата на децата по време на ситуацията	433	4,51	1.
<i>Критерий 2: Възпитателни характеристики на педагогическото взаимодействие</i>			
5. Атмосфера на сътрудничество и екипна работа	435	4,53	2.
6. Съпреживяване на постиженията	443	4,61	4.
7. Общ емоционален фон	456	4,75	6.
<i>Цялостна оценка на наблюдаваната ситуация</i>	449	4,68	5.

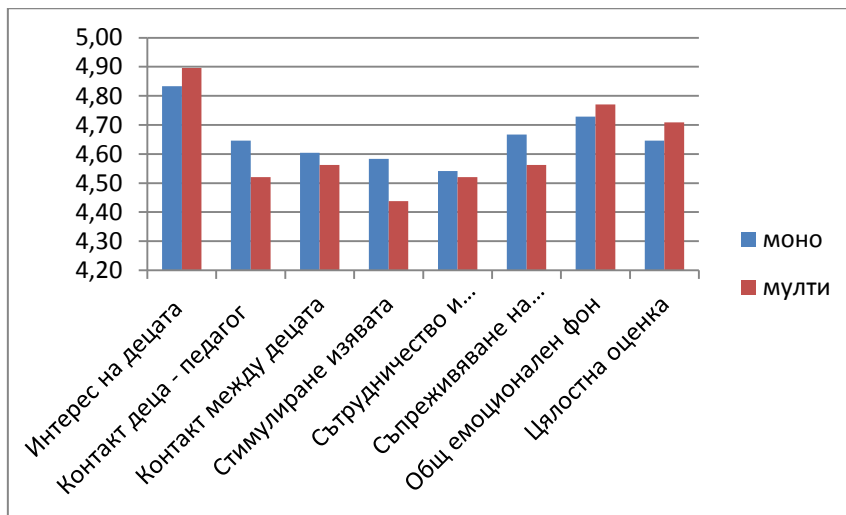
Диференцираните оценки по всеки от показателите могат да бъдат обобщени в следната диаграма:

Диаграма 6. Резултати от проведените наблюдения по показатели

От представените резултати се вижда, че при реализиране на формация експеримент е предложено добро съотношение между самостоятелната изява на децата и взаимодействието им с околните. Анализът на проведените наблюдения в контекста на общата експериментална част показва поддържането на позитивен общ емоционален фон, както и висок интерес от страна на децата за участие в педагогическите ситуации, съставляващи формация експеримент. Това от своя страна благоприятства постигането на заложените образователни цели.

Изведено е сравнение между оценките по показателите на наблюдение при реализиране на експерименталния модел в моно- и мултикултурните детски групи.

Диаграма 7. Сравнение по показатели между моно- и мултикултурните групи

От диаграмата се вижда, че няма значими разлики между оценките по показатели в моно- и мултикултурните експериментални групи. Най-голямо различие се наблюдава при съпреживяването на изявата и контактът между децата и педагога по време на ситуацията. В мултикултурните групи оценките по тези показатели са по-ниски в сравнение с монокултурните. За сметка на това интересът от страна на децата за участие в мултикултурните групи е по-висок. Това показва от една страна, че комплексът от компетентности и готовности от системата на социално-ориентираното поведение са релевантни на личностно-ориентираното взаимодействие в детска мултикултурна среда.

Както резултатите от проведеното наблюдение, така и тези от анкетното проучване с бъдещи предучилищни педагози, посочват необходимостта от повишаване квалификацията на предучилищните педагози за реализиране на педагогическо взаимодействие в детска мултикултурна среда. Педагозите следва на първо място да преодолеят собствените си предразсъдъци за културните различия, за да могат да подобрят общуването си с децата в мултикултурна среда. От особено значение е общуването със семействата и опознаване на средата и традициите, с които растат децата от различните етноси.

6. Провеждането на формирация експеримент беше съпроводено и с изготвяне на **социално-педагогически профили на деца с различна етническа принадлежност** от експерименталните групи.

Социално-педагогическите профили не дават емпирично валидна информация, съотнесена към членове на генералната съвкупност със същите етнически характеристики, но служат като пример за по-задълбочен анализ на въздействието на модела върху децата от различен етнически произход при тяхното взаимодействие с останалите деца в групата. За целите на изследването от всяка от четирите експериментални групи е избрано по едно дете с различен профил, който следва логиката на етническата структура на населението в страната по отношение на различните от българския етноси. Проследени са проявите на деца от двете най-силно представени в страната етнически малцинства (ромски и турски), дете на родители с чуждо гражданство (полско). Детето на родители от смесен брак е по-особен случай, тъй като в официалната статистика се причислява към българската етническа общност, но такива деца са носители на културата на двамата си родители. Това до голяма степен се отразява на ценностната им и културна ориентация.

Впечатление прави, че и при четирите деца има ниски стойности поне по един от показателите, определящи ключово ядро „Уважение към национални и културни ценности“,

а именно – Показател 11: Разпознаване и назоваване на празници, местни обичаи и традиции и Показател 12: Диференциране на културни различия. Това може да се дължи на факта, че всички от изследваните деца са изложени на влиянието поне на две култури. Способността за диференциране на културни различия е свързана с мултикултурализма. Обикновено билингвалните индивиди имат по-лесен достъп до мултикултурен опит, но това не води до изграждане на тяхната интеркултурна компетентност. Когато детето е изложено не само на различни езици, но и на различни културни особености, то не винаги може да направи разграничение между тях. В такива ситуации децата често изграждат „мета-култура“, която носи характеристики на всички култури, на които е изложено, но играе роля на отделна ценностна ориентация. Това от своя страна заличава разграниченията между различните култури и прави тяхното диференциране по-трудно.

7. В рамките на дисертационното изследване е изготвена *индивидуална експертна оценка* по предварително разработена експертна карта за ефективността на експерименталния модел от педагозите, работещи с експерименталните групи.

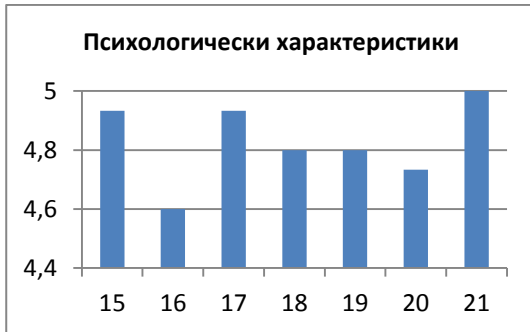
Експертната оценка е формирана на базата на мнението на общо 15 експерта, предучилищни педагози, запознати със съдържанието и реализирането на експерименталния модел, както и с неговия ефект върху проявите и поведението на децата. В експертната карта е използвана 5-степенна бална скала, при която с оценка 1 се изразява най-ниската степен на проявление на дадения показател, а с оценка 5 се изразява най-високата степен на проявление. Анализът на експертните карти е представен чрез средноаритметични оценки по отделните критерии и техните показатели, включени в експертната карта.

Съдържателните характеристики на експерименталния модел се оценяват на базата на общо 14 въпроса. Първите 12 въпроса проучват мнението на експертите по отношение потенциала на експерименталния модел да насърчи изграждането на всеки един от 12-те показатели от системата на социално-ориентираното поведение. Последните два въпроса (13 и 14) са свързани съответно с оценката на експертите за цялостното влияние на модела върху възпитаването на социално-ориентирано поведение и взаимодействието в мултикултурна среда на децата от експерименталната група.

Психологически характеристики на експериментален педагогически модел се дават с общо 7 показатели, покриващи следните аспекти на педагогическото взаимодействие при провеждане на ситуациите от експерименталния модел: 15. Интерес от страна на децата за участие в ситуацията; 16. Контакт и общуване между децата и педагога по време на ситуацията; 17. Контакт и общуване между самите деца по време на ситуацията; 18. Стимулиране на изявата на децата по време на ситуацията; 19. Атмосфера на сътрудничество и екипна работа; 20. Съпреживяване на постиженията; 21. Общ емоционален фон.

Техническите характеристики на материалите към експерименталния педагогически модел за възпитаване на социално-ориентирано поведение се оценяват на базата на следните аспекти: 22. Адекватност на дидактичните материали за онагледяване на учебното съдържание; 23. Релевантност на онагледяващите спрямо възрастовите характеристики на децата в предучилищна група/клас; 24. Адекватност на онагледяващите материали спрямо заложените образователни цели; 25. Естетическо оформление на онагледяващите материали; 26. Интерактивност на дидактичните материали.

Обобщените резултати могат да се представят в следните диаграми:

Диаграма 8. Средни оценки на експертите за отделните характеристики на модела

Както се вижда от представените данни, експертите дават много висока оценка на съдържателните, психологически и технически характеристики на авторския цикъл от педагогически ситуации. Средноаритметичните оценки по всеки един от тези аспекти са както следва:

- Съдържателни характеристики – средноаритметична оценка 4,73/5
- Психологически характеристики – средноаритметична оценка 4,83/5
- Технически характеристики – средноаритметична оценка 4,93/5.

Според експертите, експерименталният модел има позитивно влияние както върху възпитаването на социално-ориентирано поведение в подготвителна група/клас, така и върху взаимодействието в детските мултикултурни групи. Съдържателните характеристики на съдействат за изграждане на очакваните компетентности и готовности. Психологическите характеристики при прилагането на модела благоприятстват за постигането на заложените образователни цели. Техническите характеристики на дидактичните материали кореспондират със съдържанието на модела и възрастовите особености на децата от подготвителна група/клас. Основното предимство на модела, според експертите, е неговият потенциал за създаване на атмосфера на сътрудничество и екипност в детските групи.

6. Изводи и препоръки

6.1. Изводи

На базата на проведеното емпирично изследване могат да се формулират следните общи изводи:

1. Експерименталният модел влияе положително както върху развиването на социално-ориентирано поведение на децата от подготвителна група/клас, така и върху всяко от ключовите ядра, които се явяват негови съдържателни и функционални характеристики в предучилищна възраст.
2. Експерименталният модел дава резултат в постигането на почти еднакво високи стойности по всички шест ключови ядра от системата на социално-ориентираното поведение, а именно – личностна автономия, спазване на социално-утвърдени норми на живот, сътрудничество, доверие в света и себе си, толерантност и уважение на културни и национални ценности. Това показва, че моделът е постигнал предварително заложените очаквани резултати и може да бъде приложен в практиката.
3. Експерименталният модел за възпитаване на социално-ориентирано поведение не се влияе от етническият състав на детските групи. Той оказва еднакво положително влияние както в изцяло монокултурни групи, така и в мултикултурни, тоест може да бъде успешно прилаган и в двата типа детски среди. На базата на проведените психолого-педагогически експеримент може да се допусне, че мултикултурният характер на групата се отразява положително за постигането на по-добри резултати по ключово ядро „Уважение на културните и национални ценности“. Това вероятно се дължи на възможностите, които предоставя средата обединяваща различни култури, за осмисляне на собствената културна идентичност във връзка с другите при отчитане и приемане на културните различия.
4. Експерименталният модел влияе положително върху взаимодействието с околните в детските мултикултурни групи. В резултат на формирания експеримент експерименталните мултикултурни групи изграждат компетентности и готовности за взаимодействие с околните като развиват чувствителност към нормите на поведение в детската градина, започват да осмислят и да се съобразяват с групови норми, изграждат умения за разпознаване на поведенчески форми и емоционални състояния и демонстрират прояви на подкрепящо поведение спрямо другите. Това са важни предпоставки при изграждането на умения за общуване с различия, проява на толерантност и зачитане правата на другите.
5. Експерименталният модел предлага добър баланс между реализирането на психолого-педагогическите и възпитателни аспекти на педагогическото взаимодействие. При реализиране на формирания експеримент е предложено добро съотношение между самостоятелната изява на децата и взаимодействието им с околните. Анализът на проведените наблюдения в контекста на общата експериментална част показва поддържането на позитивен общ емоционален фон, както и висок интерес от страна на децата за участие в педагогическите ситуации, съставляващи формирания експеримент. Това от своя страна благоприятства постигането на заложените образователни цели.
6. Експертите, участвали в изследването дават много висока оценка на съдържателните, психологически и технически характеристики на авторския цикъл от педагогически

ситуации. Според мнението им, експерименталният модел има позитивно влияние както върху възпитаването на социално-ориентирано поведение в подготвителна група/клас, така и върху взаимодействието в детските мултикултурни групи. Основното предимство на модела е неговият потенциал за създаване на атмосфера на сътрудничество и екипност в детските групи.

7. Според бъдещите предучилищни педагози, взели участие в изследването, в предучилищна възраст трябва да се осъществява целенасочена педагогическа работа за изграждане на толерантност и уважение към културните различия. Насърчаването на тези прояви на детето е важна част от подготовката за училище.
8. Според бъдещите предучилищни педагози, моделите, насочени към изграждане на толерантност и уважение към културните различия в най-голяма степен могат да бъдат интегрирани в учебната програма по образователно направление Социален свят. Това напълно кореспондира и с концептуалната рамка на експерименталния модел. Потенциал за стимулиране проявите на толерантност и уважение към културните различия, студентите виждат още в образователни направления Български език и литература, Музика и Изобразително изкуство. При бъдещо усъвършенстване на модела могат да се реализират повече интердисциплинарни връзки, като в неговото съдържание се включат елементи от споменатите образователни направления.
9. Както резултатите от проведеното наблюдение, така и тези от анкетното проучване с бъдещи предучилищни педагози посочват необходимостта от повишаване квалификацията на предучилищните педагози за реализиране на педагогическо взаимодействие в детска мултикултурна среда. Те следва на първо място да преодолеят собствените си предразсъдъци за културните различия, за да могат да подобрят общуването си с децата в мултикултурна среда. От особено значение е общуването със семействата и опознаване на средата и традициите, с които растат децата от различните етноси.

6.2. Препоръки

1. Предпоставките за възпитаване на социално-ориентирано поведение в подготвителна група/клас дават насоки, които следва да бъдат отчетени при бъдещо мултиплициране на модела. Те могат да бъдат систематизирани по следния начин:
  - *Личностно-ориентиран модел*: предлагане на субект-субектни отношения, в които водещо място се определя на саморегулацията на детето, на спецификата на неговата самодейност. Осигуряване на подкрепяща среда, богата на стимули и възможности за пряк опит и преживявания, които да са смислени за децата.
  - *Подход, базиран на правата на детето*: предоставяне свобода на децата в избора им на общуване и комуникация, на дейност, на партньори като стратегия за ориентиране в многообразието от детски потребности, заложби, подбуди, мотиви.
  - *Ситуационно начало*: прилагане на игрово-познавателни ситуации. Възпитаването на социално-ориентирано поведение в детска мултикултурна среда може да се реализира чрез редуването на разнообразни съвременни форми на педагогическо взаимодействие в предучилищна възраст, които съчетават самостоятелна работа, работа в малки групи и динамика на работа с цялата детска група. Балансираният преход между различните форми на педагогическо взаимодействие гарантира активното формиране на механизми за саморегулация, диференциация и

индивидуализация на взаимодействията, вариране на образователното съдържание, обединяване на индивидуални и групови потребности, на педагогически и жизнени ситуации.

- При работа в мултикултурна среда, педагогът следва да познава добре своята група. Да е проучил предварително децата от различна етническа принадлежност, да е запознат с традициите, вижданията и особеностите на техните семейства. В детските мултикултурни групи от особено значение е педагогът да създава реални ситуации, водещи до положително отношение към другостта и формиране на потребности от нейното опознаване и осъзнато приемане. Необходимо е целенасоченото взаимодействие за изграждане на ценностна ориентация у децата, включваща толерантност към другостта, емпатия, съпреживяване, доверие, приемане, необходимост от взаимност, сътрудничество.
- *Партньорство между педагозите* – в детската градина често педагозите, ръководещи взаимодействието в рамките на деня, са двама. Разбирателството между тях и синхронизираното взаимодействие с децата в групата е от изключително значение за постигане на ефективност във взаимодействието.
- *Партньорство между детската градина и родителите* – включването на родителите в педагогическата работа би осигурило комплексно приложение и устойчивост на модела, както и предпоставки за неговото бъдещо усъвършенстване.
- *Баланс между различните аспекти на модела:* за постигане на заложените цели при реализиране на модела следва да се осигури оптимален баланс между самостоятелната изява на децата и взаимодействието им с околните.

2. Експерименталният модел показва потенциал да подпомага изграждането на компетентности и готовности, които играят важна роля в превантивната работа с деца от предучилищна възраст. В бъдещото му усъвършенстване тези негови възможности следва да бъдат по-детайлно проучени. Предучилищният период е изключително сензитивен за социализацията на детето. Ефективната превантивна работа по посока формиране на позитивни нагласи и възпитаване на социално-ориентирано поведение е предпоставка за израстване на детето като пълноценна личност, за осигуряване на безопасно детство, както и за предотвратяване девиации в поведението и необходимостта от последваща ресоциализация.
3. Според мнението на бъдещите педагози при реализиране на интеркултурно възпитание в детската градина трябва да се търсят механизми за включване на семействата за постигане на по-комплексно взаимодействие. В бъдещото приложение на модела включването на родителите би допринесло за постигане на устойчиви резултати, тъй като ролята на семейството е първостепенен фактор във възпитанието на детето.
4. Компетентностите и готовностите, съставляващи системата на социално-ориентираното поведение се разпознават като фактори, оказващи влияние върху училищната готовност на децата от предучилищна възраст в нейния социален и психологически аспект. Поради това при бъдещо приложение на модела е целесъобразно да се проследят проявите и резултатите на децата от подготвителна група/клас в тяхната първа година от начална училищна степен. Подобно изследване през призмата на единната социално-педагогическа система „детска градина – начално училище“ би дало емпирично валидни данни за ролята на социално-ориентираното поведение по отношение училищната готовност на децата.

5. Възпитаването на социално-ориентирано поведение в детска мултикултурна среда може да се постигне чрез педагогическа нагласа, която трябва да започне от педагозите. Преодоляването на собствените им предразсъдъци, усвояването на механизми за общуване и комуникиране на културните различия в детската група, изграждането на стратегии за работа със семействата на децата и приобщаването им към педагогическото взаимодействие са предпоставки за постигането на устойчиви резултати от прилагането на експерименталния модел.

7. Приноси

1. Представено е психолого-педагогическо интерпретиране на прояви на социално-ориентирано поведение на детето от подготвителна група/клас на основата на теоретичен сравнителен анализ на изследователски концепции у нас и в чужбина. Аналитичното се дефинира конструктът „социално-ориентирано поведение“ чрез систематизирани критерии и показатели за проучване и установяване на спецификата и динамиката му в подготвителна група/клас.
2. Разработен е и е апробиран диагностичен инструментариум за наблюдаване и оценяване на прояви на социално-ориентирано поведение на децата от подготвителна група/клас при създаването на инструментариум, съобразно матрици за количествени и качествени степени на установяване.
3. Структуриран е и е апробиран експериментален модел за възпитаване на социално-ориентирано поведение в подготвителна група/клас: представени са характеристиките на експерименталния модел; изяснена е същността му и са изведени принципите и изискванията за тяхното успешно проектиране в педагогическото взаимодействие по образователно направление „Социален свят“ в подготвителна група/клас.
4. Доказано е статистически положителното влияние на експерименталния модел върху:
  - възпитаването на социално-ориентирано поведение на децата от подготвителна група/клас;
  - динамиката на социално-ориентираното поведение на деца, както в мултикултурни, така и в монокултурни детски групи;
  - взаимодействието с околните в експерименталните мултикултурни групи.
5. Проучени са мненията и нагласите на студенти-бъдещи предучилищни педагози по посока готовността им за реализиране на педагогическо взаимодействие, в детската градина, насочено към изграждане на толерантност и уважение към различни култури. Така се повлия в практико-приложен план върху мотивирането на бъдещите учители за реализирането на професионалните им компетентности.
6. Моделът е апробиран в масовата практика като надграждаща част от програмата по образователно направление Социален свят, което е пример за добра практика.

7. Списък на публикациите на докторанта

Научни публикации, свързани с дисертационния труд:

1. **Козарева, В.**, Влияние на съвременните ИКТ върху саморегулираното учене на докторанти в областта на педагогическите изследвания, сп. Списание на Софийския университет за образователни изследвания, бр. 1/2013
2. **Kozareva, V.**, Assessing and Building Social Responsibility in 5-7-Year-Old Pre-schoolers (abstract), Doctoral School Poster Conference Issue, Institute of Education, University of London, 7th March 2013
3. Наръчник „Модел за превенция на рискове и опасности в предучилищна група/клас“, разработен в рамките на научно-изследователски проект „Разработване на модел за превенция на рискове и опасности в предучилищна възраст/клас“ към катедра Предучилищна педагогика, се проведе в периода май – декември, 2012 г.“; научен колектив на проекта – ръководител - проф. д-р Димитър Гюров; членове – гл. ас. д-р Лора Спиридонова; ас. Магдалена Стоянова и редовен докторант Вероника Козарева Гл. ас. д-р Лора Спиридонова
4. **Kozareva, V., et. al.**, Attitudes and Competences of Students from the Faculty of Primary and Preschool Education at Sofia University Regarding Risks and Threats Prevention in Preschool, 3/2012, Jesuit University Ignatianum, Krakow
5. **Kozareva, V., et. al.**, Interactive Training in Pedagogical Competencies at Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Journal of Preschool and Elementary School Education, 1/2012, Jesuit University Ignatianum, Krakow
6. **Козарева, В.** Социокултурен аспект на комуникативната компетентност в предучилищна възраст, сп. Реторика и комуникации, бр.5/2012, достъпно на <http://rhetoric.bg/%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD-%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8>
7. **Козарева, В.** Превенция на рискове и опасности в предучилищна възраст чрез прилагане на позитивни подходи за възпитаване на социално-ориентирано поведение. – CD с материали от Юбилейна международна университетска конференция „130 години предучилищно образование в България“, Велико Търново, 18-19 май, 2012
8. **Козарева, В.** Прилагане на подход, базиран на правата на детето в предучилищна възраст, при педагогическо взаимодействие в мултикултурна среда. – сб. с материали от V Национална конференция по предучилищно образование „Водим бъдещето за ръка“, с. 259-262, 25-28 април, Велико Търново, 2012.
9. **Гюров, Д., Б. Ангелов, В. Козарева, Л. Малинова, Л. Спиридонова, Т. Велинова, М. Стоянова, В. Гюрова.** Единната социално-педагогическа система „детска градина – начално училище“ в контекста на европейските образователни приоритети. – Годишник на Софийския Университет “Св. Климент Охридски” Факултет по Начална и Предучилищна Педагогика, 2011

Други публикации:

1. **Kozareva, V., Nakov, Y.** vCL: Platform for Customizing Individual and Group Learning, In: 9th European Conference on Technology Enhanced Learning, EC-TEL 2014, Graz, Austria, September 16-19, 2014, Proceedings, Springer International Publishing, 2014, pp 510-513
2. **Козарева, В.** (в съавторство). Безопасен интернет. Книга за учителя, Фондация „Партньори-България“, 2010
3. **Kozareva, V. G. Bozhilov.** Adolescent-Related Risks and Dangers. Peer Education Training Manual, PBF, Sofia, 2011

(http://www.canee.net/files/PLM_en%20%28final%29.pdf)

4. **Козарева, В., Г. Божилов.** Рискове и опасности в младежка възраст, Фондация „Партньори-България“, София, 2010.
5. **Козарева, В., Коларова, Д.** Методология за идентифициране на деца, потенциални жертви на трафик, Фондация „Партньори-България“, 2010
(http://partnersbg.org/ver2/wp-content/uploads/2013/publications/27d_methodology_bg.pdf)

8. Резюме на английски език

As an EU member-state, Bulgaria is addressing the priorities for promoting equity and active citizenship by implementing models of preschool education aimed at acquiring key European competences. Within this context, the PhD research of Veronika Hristova Kozareva presents a model for boosting children's social responsibility in Bulgarian preschool children.

The *first chapter* of the dissertation presents literature review of international and Bulgarian authors, who examined the pedagogical interaction in preschool, the process of social responsibility awareness building and the specifics of educational activities in multicultural environment. The literature review is focused on Adlerian theory of social interest and its relevance to the tenets of positive psychology's prosocialness. Some contemporary models for pre-school teaching, as well as the national and European legislation and the national approved pre-school teaching curriculum are also reviewed. Based on the literature review, an author's definition for social responsibility awareness in pre-school is developed. Social responsibility awareness is interpreted as a system of capacities for personal autonomy, cooperation and self-regulation and attitudes for empathy, tolerance and respect to national and cultural values.

The *second chapter* of the dissertation presents the methodology and organization of the research. The main method is a pedagogical experiment. It was performed in 10 Bulgarian preschool institutions with 399 5-7-year-old pre-schoolers (204 in the experimental and 195 in the control group). Before and after the intervention, children's social responsibility awareness was measured according to a framework of relevant criteria and indicators. Social responsibility awareness was assessed by a set of diagnostic games and projective techniques by pre- and post-testing. The experimental intervention comprised 24 lessons including a series of educational activities which were taught for six months within the preschool curriculum.

Complimentary research data were collected by conducting *structured observations* on site; developing *social-pedagogical profiles* of some of the children with different ethnic background from the experimental group; completing individual *expert assessments* of the experimental model impact; conducting a *survey* with university students in Pre-school Education about their opinion and attitudes to implement pedagogical interaction in pre-school aimed at promoting tolerance and mutual respect.

In the *third chapter* the results from the data analysis are discussed. The main conclusions are that the experimental model has a positive impact on the development of a system of competences and attitudes representing the social responsibility awareness in pre-school. The implementation of the experimental model is not dependent on the type of a pre-school group. It has positive impact in both mono- and multicultural environment and thus, could be applied in both types of pre-school groups.

The dissertation ends with *conclusions* and *recommendations* for the future implementation of the model in the educational practice.